

PANEL/КРУГЛЫЙ СТОЛ

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ

TURKISH LANGUAGE OF ANCIENT ANATOLIA

АНАТОЛИЙСКО-ТУРЕЦКИЙ ЯЗЫК

Panel Başkanı/Chair of Panel/Председатель:

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Konuşmacı/Panel Member/Докладчик:

Prof. Dr. György HAZAI- MACARİSTAN/HUNGARY/ВЕНГРИЯ

Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Doç. Dr. Erdoğan BOZ-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Doç. Dr. Paşa YAVUZASLAN-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ (Panel Başkanı/Chair of Panel/ Председатель)*: Değerli konuklar, “Eski Anadolu Türkçesi” paneline hoş geldiniz. Panelimizi açıyorum. Prof. Dr. Györgi Hazai bir konuşma yapacaklar. Buyurun Sayın Hazai...

Prof. Dr. György HAZAI**: Sayın Zeynep Hanım, ricanızı yerine getirmeye çalışacağım, çok kısa konuşmaya çalışacağım.

Bildiğiniz gibi çoktan beri Eski Anadolu Türkçesi’ne yahut da Anadolu ve Rumeli Türkçesi’ne ait metinler üzerinde, anıtlar üzerinde duruyorum. Bunlarla ilgili olarak çeşitli yayınlarım var. Bu anıtlar üzerinde çalışırken belirli bir maksadım vardı. Bu maksadı gerçekleştirmeye çalışıyordum.

İlkin 1973 senesinde 17. yüzyıla ait Latin harfleriyle yazılı çok değerli bir dil anıtını yayımladım ve bunu sayısal metotla incelemeye çalıştım. Bu metotla ilgili olarak daha birkaç söz söyleyeceğim. Ondan sonra 16. yüzyıla ait, galiba 16. yüzyılın 50 yıllarında yazılmış bir kronik var, o da bir metin. Bu kroniği tarih, özellikle de dil tarihi bakımından incelemeye çalıştım. Son zamanlarda ise Anadolu Türkçesi’nin iki önemli dil anıtı üzerinde durdum. Biri 15. yüzyıla ait, İstanbul’un fethi zamanına, işte o zamanlarda yazılmış olan **Ferec ba’d es-sidde (Freud nach Leid)** efendim Zeynep Hanım’dan rica ettim, onu hediye ettim. Kendisi artık bu nüshayı kütüphanesinde bulunduruyor. Ondan rica ettim ki, getirsin buraya da gösterelim diye. Yani görüldüğü gibi önemli bir dil anıtıdır. Bir metin cildi var, bir de tıpkıbasım cildi var. Aynı zamanda 14. yüzyıl’a ait çok başka bir önemli dil anıtı daha var, bu da Feridü’ d-dîn Attar’ın Tezkiretü’l-Evliyası’nın Eski Anadolu Türkçesi’ne (**Die Altanatolish-Türkische Übersetzung des Tazkarat’l-Awliya von Farduddîn ‘Attar**) tercümesidir. Bunun en eski nüshası, yazması Budapeşte’de. Budapeşte’deki yazmalar arasında bu yazma 1342 yılına ait yani, en eski metinlerden biri. Bunu da neşrettim fakat, o şimdiye kadar ancak bir dergide çıktı, yani dört bölüm hâlinde. Gelecek sene o da kitap hâlinde çıkacak.

Bu anıtları incelerken benim maksadım, belirli olayları sayısal metotla incelemektir. Sayısal metot ne demek? Efendim, eskilerde, eski zamanlarda yani literatürde görebilirsiniz olayları incelerken Türkologlar defalarca *seyrek* ve *yaygın* kelimesini kullanıyorlar ki hiçbiri bir şey ifade etmez, biri bir şey için *seyrek* olabilir, öbürü için ise *yaygındır* ve onun için bunun tam sayısını göstermek lazım. Belirli bir olay ne şekilde, ne miktarda temsil ediliyor, belli bir dil anıtında. Bunu demin söylediğim iki metinle ilgili olarak, yani Harsai’nin bu 17. yüzyıla ait dil kitabıyla ilgili olarak, bir de bu 16. yüzyıla ait kronikle ilgili olarak yaptım. Bunun neticesini **Barbara Flemming Armağanı**’nda yayımladım ve işte bu inceleme 16. yüzyıla ait ve 17. yüzyıla ait tablonun tam ve güzel bir şekilde farklı olduğunu gösteriyor, yani 17. yüzyıla ait tablo artık vokal

* Emekli Öğretim Üyesi.

** Macar Bilim Adamı.

uyumunun nasıl ilerlediğini açık bir şekilde ortaya koyuyor. Efendim bizim Sayın Başkanımız, aynı zamanda burada bir dokümantasyon bankasının müdürü, ona vermeme istedi.

Efendim şimdi aynı metodu uygulayarak **Ferec ba'd es-sidde**'nin yazısını inceledim. Bunlar da yakında çıkacak fakat bazı incelemeler artık çıkmış durumda. Yani dediğim gibi vokal uyumuna, vokal uyumunun gelişmesine çok büyük dikkat veriyorum ve bunu sayısal olarak göstermeye çalışıyorum. Bunun iki makalesi çıktı artık. Öbürleri de çıkacak, bir de tabî hepsini toplu olarak bir kitap hâlinde sizlere yayımlamış istiyorum.

Bu metinleri incelerken bir özellikle **Ferec** üzerinde dururken tabî başka şeylere de büyük önem vermek gerektiğini gördüm. Mesela, prensip olarak şunu söyleyeyim, bütün verilere dikkat etmeniz lazım, yani böyle seçiyorum, bir iki veri, şunu gösteriyor, bunu gösteriyor değil, hepsini paralel olarak incelemek gerekiyor. Çünkü tezat hâlinde olan olaylar da var. Bunu açık bir şekilde göstermek lazım. Şimdi bununla ilgili olarak şimdiye kadar yaptığım araştırmaları kısaca anlatayım.

Bildiğiniz gibi *-lık* suffix takısıyla ortaya çıkan kelimeler bizim için çok önemlidir. Çünkü *-lık* veya *-lik* şeklinin var oluşu sözün fonetik yapısını gösteriyor. Yani mesela *zahid* kelimesi var, *zahid* kelimesinden sonra bir *-lık* eki olursa, belli ki, *zahıdlık* olacak fakat bu şekiller nöbetleşe geçiyor *zahidlik* de var, *zahıdlık* da var ve işte bu kategoriye düşen kelimeler çok enteresan bir tablo gösteriyor. Bunun kısaca bir tablosunu yaptım. Galiba 60-70 böyle kelimeyi sayısal olarak gösterdim. Sayın Profesör James Russel Hamilton'un şerefine çıkmış olan armağan kitabında. İşte bunu da Sayın Başkanımıza veriyorum, isteyen artık Başkandan istesin bu yazıları... Yani ayrıca işte gene bu metinleri incelerken başka bir özellik üzerinde durdum. Bu da kef-i Farişî, yani onun yerine biliyorsunuz bu metinlerde üç noktalı kefler kullanılıyor. Ben belirli bir metinden, bu eserin tümünden bütün bu verileri çıkardım. Acaba bu veriler birlikte ne gösteriyor, diye Bunun tablosu hakkında da bir makale yazdım. Çok enteresan bir şey ortaya çıktı, yani bu şekiller bazı okunuş problemlerimizi kolaylaştırıyor. Belli ki, nasıl okumamız lazım. Mesela önce bir misal söyleyeyim, *kilim* kelimesi 5, 6 defa 10 defa bu şekilde yani üç nokta ile çıkarsa belli ki *gilim* oluyor, artık onu *kilim* diye okuyamayız di mi? Buna benzer şeyler var. Bunu Aldoğan'ın şerefine çıkmış olan **Armağan** kitabından aldım, tekrar banka müdürüne verdim. İşte görüyorsunuz son zamanlarda ancak armağan kitapları için makale yazıyoruz, dergiler vb. bazı güçlükler karşısında...

İşte kısaca ben de hem metot hem de bazı sonuçlara da yaklaşım problemleri hakkında sizlere bilgi vermek istedim. Gördüğünüz gibi bütün bu tercüme yazılı bir şekilde yayımlanacak ve yayımlanmaktadır. Bazıları artık bulunabilir dergilerde, armağan kitaplarında. İşte bugün bununla yetinmeye izin veriniz.

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ: Çok teşekkür ediyoruz. Bu metni bize de veriyor musunuz?

Prof. Dr. György HAZAI: Tabii... Bir dakika, bir şey daha kaldı kusura bakmayın. O da armağan kitabında. Tabii morfoloji sistemine de dikkat etmemiz lazım. Morfoloji sistemi biraz daha karışıktır. Mesela bir şey söyleyeyim, biliyorsunuz bir *hisar* şekli var. *Hisar* şekli, 14.-15. yy. metinlerinde defalarca geçiyor. Ondan sonra kayboluyor. İnsan ilk önce şöyle düşünebilir. Bu tabii dilin zamanla gelişmesinin sonucunda oluyor, fakat 14. yüzyıla ait bu metinde bu şekil, bu kategori hemen hemen hiç yok. Bir yüzyıl sonra yazılmış olan Ferec’de bol bol var, yani bu ne demektir, bu, kronolojik gelişmeye ait bir olay değil, burada fonksiyona göre, yani anlamın gerektiği duruma göre bu kategori ortaya çıkıyor. İzah etmek bence bu şekilde doğru oluyor. Ondan sonra daha morfoloji sahasına ait başka bir şeyden de bahsedeyim. Literatürde defalarca bu konu hakkında yazılıyordu, yani *-acak* kategorisinin gelişmesi, *-acak* kategorisi bildiğiniz gibi bir ya da nispeten geç ortaya çıkan bir şekildir ve 15.-16. yüzyıl hatta 17. yüzyıla ait metinler bir şey gösteriyor: şahıs takısı *-acak* morfemine takılmıyor. *Olacak olursun, yapacak olursun* filan, bu şekilde oluyor, yani literatürdeki isimden başlayarak bilmem kimlere kadar hep işte bunun son zamanlarda, daha geç yüzyıllarda ortaya çıkan bir gelişmenin sonucu olarak gösteriliyor. Metni incelerken tam aksini tespit edebiliriz. Demek ki, 14. yüzyılda artık şahıs takısını taşıyan *-ecek/-acak* şekilleri ortaya çıkıyor. Mesela bir misal vereyim: *Ya erem ayrık ne sen beni göreceksin ve ne ben seni göreceksen, ilahi ... bunda bana vereceksin düşmanlara verdin ve ahirette ne kim vereceksin dostlara verdin indi bunları yarın ..... ve azat edeceksin.*

Bu metin 1342’den. Demek ki bu morfem bağlantısı artık 14. yüzyıl’ın diline ait bir olay olarak görülüyor, yani literatürde eski görüşü biraz değiştirebiliriz. Bunu Sayın Profesörün şerefine veriyorum. Demin söylemek istediğim bu kadardı. Şimdi hakikaten son verdim.

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ: Sayın Hazai size çok teşekkür ederiz. Şimdi “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Tercümelerin Türk Diline Etkisi” konulu konuşmalarını yapmak üzere sözü Prof. Dr. Mustafa Özkan’a veriyorum. Buyurun Sayın Özkan.

Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN*: Teşekkürler Sayın Başkan.

“Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Tercümelerin Türk Diline Etkisi”

Herhangi bir kültür ve medeniyet havzasındaki bilgi ve kültür birikimini diğer bir havzaya aktaran ve böylece alıcı havzadaki kültürün zenginleşmesine imkân sağlayan tercüme faaliyeti, kültürlerin oluşmasında ve gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu yazıda Batı Türkçesi’nin ilk dönemi olan Eski Anadolu

Türkçesi devresinde meydana getirilen tercümelemlerin genel çerçeveleri çizilip, bunların nitelikleri belirtildikten sonra Türkçenin bir bilim ve kültür dili olarak gelişmesine katkıları üzerinde durulacaktır.

X. yüzyılda Türkler'in İslâmiyet'i kabul etmesiyle Türk devletleri, yavaş yavaş eski kültür sahalarından ayrılıp yeni bir kültür alanına girdiler. Böylece Türkçenin "Eski Türkçe" diye adlandırılan İslâmiyet'ten önceki dönemi kapanarak XI. yüzyıldan itibaren İslâm kültür ve medeniyeti altında gelişme gösteren yeni bir dönemi başladı.

940 yılında Karahanlı Hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın İslâmiyet'i resmen devlet dini olarak kabul etmesiyle ilk müslüman Türk devleti kurulmuş oldu. Karahanlılar önce Kâşgar, Balasagun ve Yedisu Bölgelerinde kurulup sonra Fergana ve Maverâünnehir şehirlerini de ele geçirerek Türkleştirdiler. Böylece bu devletin sınırları içerisinde "Eski Türkçe yazı dilinden gelişen ve Hakaniye Türkçesi veya Karahanlı Türkçesi diye adlandırılan yazı dili ile İslâmî bir Türk edebiyatı oluşmaya başladı.

Karahanlılar doğudaki Uygur hanlığına komşu idiler ve eski Burkancılığa bağlı kalan bu Uygurlar'la din farkı yüzünden aralarında zaman zaman mücadeleler olmaktadır. Ancak onlarla aynı dili konuşmaktaydılar. Ayrıca İslâmiyet ile yeni bir kültür dairesine girmekle beraber, eski kültür izlerini de devam ettirmekteydiler. Bu bakımdan Karahanlı edebî dili, Uygur yazı dili geleneğinin İslâm kültürü ile beslenmesinden meydana gelmiş bir yazı dili karakteri taşımaktaydı.

Karahanlı yazı dili ile kaleme alınmış olan **Kutadgubilig**, **Atebetü'l-Hakayık**, **Divanü Lugati't-Türk** ve **Kur'an** tercümelemleri¹ gibi eserlerde Türkçe, yüksek bir anlatım gücüne kavuşmuş bir yazı dili olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçi **Divanü Lugati't-Türk** Arapça olarak kaleme alınmıştı, ama bu da yine Türk dilinin o devir Orta Asya sınırlarında kazanmış olduğu yüksek değeri ortaya koymaktadır. Çünkü Kâşgarlı, Türk milletinin yüceliğini anlatmak, Türk dilinin Arapçadan geri olmadığını göstermek ve Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla eserini Arapça olarak kaleme almıştı.

XI. yüzyıl ve sonrası Orta Asya Türklüğü için devamlı bir göç devridir. Bir kısım Türk kolları orada kendilerini muhafaza ederlerken bir kısım Türk boyları da batıya doğru göç ettiler. Batıya göç edenler de çeşitli yönlere ayrıldılar. Kimisi kuzeyi takip etti ve Karadeniz'in kuzeyine gitti. Bir kol Kafkaslarda konakladı; bir kol güneye indi, bir başka kol Anadolu'ya girdi. Böylece büyük kütleler hâlinde göç eden Türk boyları İran, Azerbaycan, Kafkasya, Suriye, Irak, Mısır, Anadolu ve Rumeli'ye yayıldılar. Bu geniş coğrafi dağılışı, o zamana kadar Orta Asya'da tek bir yazı dili hâlinde devam eden Türk dilinde bazı farklılaşmalara

¹ Abdülkadir İnan, "Eski Türkçe Üç **Kur'an** Tercümesi", **Türk Dili**, 1/6 (Mart 1952), s.12-15; a. mlf., "Eski **Kur'an** Tercümelemlerinin Dili Meselesi", **Türk Dili**, 1/7 (Nisan 1952), s. 19-22, 1/9 (Haziran 1952), ss. 14-16.

sebepe oldu ve Türkçe birtakım dallanmalara uğradı. Ancak her kol bir yazı dili kurma imkânı bulamadı, bu yüzden dilleri sadece konuşma dili olarak kaldı. Bazı sahalarda ise meydana getirilen yazı dilleri gelişme imkânı bularak günümüze kadar devam etti. Ancak gelişme imkânı bulan Türk dili kolları da taşıdıkları özellikler bakımından bir birinin aynısı olmadı.

Tarihî kaynaklardan edinilen bilgilere göre Oğuzlar, X. yüzyılda Sirderya boyları ile Aral gölü kıyılarında, merkezi Yenikent olmak üzere, bir yabgu devleti meydana getirmişlerdi. Bu bölgelerde bazı şehirler de kuran Oğuzlar, buralarda yüksek kültürlü yerleşik bir hayata geçmiş bulunuyorlardı.² Oğuzlar'ın bir kısmı daha sonra Buhara'ya göç ederek orada yerleştiler. XI-XIII. yüzyıllar arasında Hârizm'in Türkleşmesi'nde rol oynayan Oğuzlar, Aral gölü ve Sirderya yakasından Horasan'a kadar uzandılar ve burada Büyük Selçuklu Devleti'ni kurdular (1040). Büyük Selçuklu Devleti'ni kurduktan bir müddet sonra, büyük küteller hâlinde İran, Azerbaycan yoluyla Irak ve Anadolu'ya gelerek Anadolu'yu Türkleştirdiler ve bu bölgede Anadolu Selçuklu Devleti'ni meydana getirdiler (1075). Böylece Aral ve Sirderya boylarından Anadolu içlerine kadar uzanan sahada büyük bir hâkimiyet kurdular. Ancak Oğuzlar'ın bu siyasî varlıklarına paralel olarak XI. yüzyılda ayrı bir yazı diline sahip olup olmadığı henüz tam olarak aydınlatılmış değildir. Gerçi Kâşgarlı Mahmud **Divanü Lugati't-Türk**'te Karahanlı Türkçesi ile öteki Türk boylarının konuştuğu Türkçe'yi karşılaştırırken “dillerin en yeğnisı” olarak nitelendirdiği Oğuzca ile de ilgili bir takım özelliklerden bahsetmektedir.³

Kâşgarlı'nın Oğuzca hakkında verdiği bu bilgiler, Oğuz Türkçesi nin XI. yüzyılın ikinci yarısındaki dil durumu hakkında bir fikir vermekteyse de, bunlar bir yazı dili özelliğinden ziyade Oğuz Türkçesini öteki kollardan ayıran bir ağız özelliği niteliğindedir. Çünkü Kâşgarlı, eserini yazarken o dönemdeki Türk boylarını dolaşarak malzeme toplamış ve sonra eserini yazmıştır. Bu da Oğuz şivesinin XI. yüzyılın sonunda henüz ayrı bir yazı dili hâlinde bulunmadığına işaret etmektedir. Bununla birlikte Oğuzcanın zengin bir halk edebiyatına sahip bulunduğu ve Gazneliler devrinde Oğuz şiirinin varlığı tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁴ Bu dönemde Orta Asya' da müşterek bir yazı dilinin devam ettiği gözlenmekte olup henüz daha yeni yazı dilleri teşekkül etmemiştir. Kâşgarlı'nın verdiği örneklerden anlaşıldığı kadarıyla Oğuz Türkçesi, bir kısım dil özellikleri bakımından Karahanlı Türkçesi'yle ortaklaşmakta, bir kısım özellikler bakımından da ondan ayrılmış görünmektedir. Fakat yeni yazı dilleri, ancak XII. yüzyılda ortaya çıkan gelişmelerle oluşmaya başlamış ve bu gelişmeye beşiklik

² Faruk Sümer, **Oğuzlar**, Ankara 1967, s. 52; W. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, İstanbul 1927, ss. 128.

³ Bk. **Divanü Lugati't-Türk Tercümesi** (Trc.: Besim Atalay), Ankara 1939, I, 30.

⁴ Bk. Fuat Köprülü, “Gazneliler Devrinde Türk Şiir”, **Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, VII/2 (1929) s. 81-83.

eden bölge ise Hârizm bölgesi olmuştur. İşte Oğuz şivesinin Karahanlı Türkçesi'nden ayrılmaya başladığı dönem de XII-XIV. yüzyıllar arasını kapsayan dönem olmuştur.

Anadolu'ya gelen Oğuzlar buraya bütün edebî geleneklerini de getirerek Orta Asya ile olan bağlarını da devam ettirmişlerdir. Bunun yanında öteki şivelerin edebî mahsulleri de çeşitli vesilelerle buralara gelmekteydi. Bu bakımdan Selçuklular devrindeki Anadolu Türkleri ile doğudaki diğer Türkler arasında sağlam bir kültür münasebeti bulunmaktaydı. Ancak Anadolu'da gelişen edebiyatın XI. yüzyılın ikinci yarısından XII. yüzyılın sonlarına kadar olan döneminde Oğuzca özellikleri yansıtan bir eser ele geçmemiştir. Bu da Oğuzlar'ın XII. yüzyılın ortalarına kadar Karahanlı yazı diline bağlı bulduklarını göstermektedir.⁵

Selçuklular Danişmendliler in yönetimine son verip, Haçlı akınlarını da durdurduktan sonra, Anadolu'da ilim ve sanat hayatı büyük bir gelişme kaydetti. En verimli dönemini XIII. yüzyılda yaşayan bu gelişme mahsulleri, Arapça ve Farsça ile kaleme alınmıştı. Çünkü gerek Büyük Selçuklu Devleti'nde gerekse bu devletin Anadolu'daki bir devamı niteliğinde olan Anadolu Selçuklularında Arapçanın özellikle de Farsçanın ağırlıklı bir yeri vardı. Haberleşme ve şer'î işlerde Arapçanın, divan işleri ile iç işlerde Farsçanın, halk ile olan münasebetlerde ise Türkçenin kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ancak Farsçanın etkinliği Arapçadan daha üstün bir durumda idi. Anadolu Selçuklularında Vezir Sahib Fahreddin Ali, vezirliği zamanında divan yazışmalarının dilini Arapçadan Farsçaya çevirtmişti.⁶ Ayrıca Arapça olarak meydana getirilen eserlerin herkes anlasın diye Arapçadan Farsçaya tercüme edildiği ve medreselerde ise Farsça eğitim yapıldığı anlaşılmaktadır.⁷

Selçuklular, İran'a girdikten sonra Müslüman olmuşlardır. Yani İran kültürü ile doğrudan doğruya, Arap kültürüyle de Fars kültürü aracılığıyla temasa geldiler. Böylece Selçuklular, İranlılar gibi, Arapçayı din ve ilim dili olarak tanıdılar. Farsçayı da bir yazışma dili olarak kabul ettiler. Hatta Selçuklu hükümdarları, İran'ın ünlü şairlerini ve edebiyatçılarını korumak, cesaretlendirmek suretiyle, Fars dili ve edebiyatının gelişmesine de hizmet etmekten çekinmediler.

Büyük Selçuklulardan sonra Anadolu Selçuklularında da Arapça din ve ilim dili olarak kabul edildi; Farsça da Saray ve yazışma dili durumunda kaldı. Türkçe ise konuşma dili olarak varlığını devam ettirdi. Selçuk sultanlarının Türkçeye karşı yüz çevirmeleri, Saray'ın gölgesinde yaşayan din bilginlerini de Türkçeyi hafif görmeye itmiştir. Bu şekilde hareket edilmiş olmasını, yalnızca Farsçanın işlenmiş bir edebiyat dili olmasına bağlamamak gerek. Bunda, İranlıları

⁵ Bk. Zeynep Korkmaz, "XI-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca", s. 47.

⁶ Kerimüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-ahbâr* (nşr. Osman Turan), Ankara 1944, s. 64.

⁷ Ahmet Ateş, "Hicri VI-VIII. (XII-XIV.) Yüzyıllarda Anadolu'da Farsça Eserler", *TM*, VII-VIII/2 (1945), s. 125.

hâkimiyetleri altında bulundurmak ve bu şekilde onları daha kolay yönetmek gibi siyâsî bir düşüncenin varlığını da kabul etmek lazımdır.⁸

Anadolu Selçukluları devrinde Arapça ve Farsçanın ilim, edebiyat ve devlet yazışmaları gibi her alandaki üstünlüğüne rağmen Anadolu’da XIII. yüzyıl içinde Türkçe bazı eserler meydana getirildiği, bunların çoğu günümüze ulaşmamış bile olsa, tarihî kayıtlardan anlaşılmaktadır. Meselâ Şeyyad İsa'nın **Salsalnâme**’si bunlardandır. Hz. Ali’ nin “Salsal” adlı bir devle cengini anlatan eser, nazım nesir karışık olarak yazılmış bir kahramanlık hikâyesidir. Aynı şekilde yazarı belli olmayan **Şeyh-i San’an Hikâyesi** de Selçuklular zamanında yazılmıştır. Yemen tarafında, San’an diyarında Abdurrezzak adında bir şeyhin bir Hristiyan kıza âşık olmasını anlatmaktadır. Anadolu’da ilk İslâm fetihlerini yaşatan **Battalnâme** ise Battal Gazi’ye ait kahramanlık hikayelerini ihtiva eden bir eserdir. Yine bunlar gibi, XI. yüzyılda İç Anadolu’da Bizans’a⁹ karşı yaptığı fetihlerle şöhret bulan ve burada kendi adına bir devlet kuran Danişmend Gazi’nin adı etrafında teşekkül etmiş fetih menkıbelerinden oluşan destanî bir roman niteliğindeki **Dânişmendnâme**’ de bu tür bir eserdir.

Yazıldıkları ilk şekilleriyle günümüze ulaşmayan bu eserlerin yanında, Selçuklular döneminden günümüze kadar gelmiş eserler de mevcuttur. Bunlar daha ziyade ahlâkî-dinî nitelikli, halka dinî konuları anlatmak maksadıyla yazılmış öğretici mahiyetteki eserlerdir.

XI. yüzyıldan başlayan Selçuklu fetihleri Anadolu’ya büyük miktarda Oğuz kütlelerinin akmasına sebep olmuştu. Bu küteler, başlarında beyleriyle birlikte, sürekli çatışmaların yaşandığı uç bölgelerine yerleştirilmişlerdi. Merkeze sıkı sıkıya bağlanamayan bu uç sakinleri, düşman saldırılarını önler ve zaman zaman da onlara karşı saldırılar düzenlerlerdi.

Anadolu Selçuklu Devleti’nde I. Alâeddin Keykubad zamanında (1220-1237) kuvvetlenen merkezî otorite, onun ölümünden sonra yeniden bozuldu. Alâeddin Keykubad’ın ölümünden sonra ortanca oğlu İzzeddin Kılıcarslan ile büyük oğlu Gıyaseddin Keyhusrev arasında amansız bir mücadele başladı. II. Gıyaseddin Keyhusrev’in tecrübesiz kişilerle iş birliği yapması, devletin yönetim mekanizmasının bozulmasına yol açtı. Devletin bu zayıf durumundan yararlanan büyük bir Türkmen kütlesi “Babaîler İsyanı”¹⁰ denile bir ayaklanma başlattılar. Öte yandan Yakınoğu’da hissedilir bir baskı kuran Moğollar, Selçuklu Devleti’nin bu karışıklığından yararlanarak harekete geçtiler ve 1243 yılında Köseadağ Savaşı’yla Anadolu Selçuklu Devleti ni mağlûp ettiler. Bu yenilgiyle hızlı bir çöküş devresine giren Anadolu Selçukluları Moğollara bağlı bir devlet hâline

⁸ Bk. Enver Ziya Karal, “Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu”, **Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**, Ankara 1978, s. 22, 23.

⁹ Ahmet Yaşar Ocak “Battalname”, *DİA*, V, 206.

¹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, **Babaîler İsyanı**, İstanbul 1980

geldi ve Anadolu'nun hâkimiyeti Moğollar'ın eline geçti. Bundan sonra çeşitli suistimaller ve iktisadî sarsıntılar yüzünden Anadolu Selçuklu Devleti, yeniden eski kudretli durumuna gelemedi ve II. Gıyaseddin Mesud'un ölümüyle (1308) de son buldu.

XIII. yüzyılın sonlarına doğru Moğol baskısının zayıflamasından yararlanan uç kuvvetleri olarak yerleştirilen Türkmen beyleri, yavaş yavaş Selçuklular'la münasebetlerini keserek kendi adlarına bağımsız beylikler kurmaya başladılar. Anadolu Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti altındaki topraklarda kurulan bu beyliklere “Anadolu Beylikleri” (tavâif-i mülûk) adı verilmektedir.¹¹

Bu beylikler içerisinde en güçlüsü **Karamanoğulları Beyliği** idi. Selçuklular, Oğuzların Afşar boyundan olan Karamanoğulları'nı, Ermeniler'e karşı İçel ve Ermenek havalisine yerleştirmişlerdi. Karamanoğulları zaman zaman Selçuklu-Moğol yönetimiyle mücadele etti. Nihayet Karamanoğlu Mehmed Bey, “Cimri” lakabıyla tanınan Selçuklu şehzadesi Alâeddin Siyavuş ile birlikte Anadolu Selçuklularının başşehri olan Konya'yı işgal etti (1277). Karamanoğulları Orta Anadolu'nun Ege Bölgesi'ne bakan batı kesiminde, Akdeniz'e de inerek yaklaşık 230 yıl (1256-1483) saltanat sürmüşlerdir.

Batı Anadolu'da Lâdik (Denizli), Honas ve Dalaman bölgesinde Mehmed Bey, II. İzzeddin Keykâvus'a karşı ayaklanarak **Lâdik (İnançoğulları) Beyliği ni** kurdu (1261-1368). Bu beylik Lâdik Beylerine kırk yedi yıl beylik yapan İnanç Bey'e izafeten İnançoğulları adıyla da anılmaktadır.

Selçuklu veziri Sahib Ata Fahreddin Ali'nin oğulları ve torunları tarafından Karahisar (Afyon), Kütahya, Sandıklı, Akşehir uç bölgesinde **Sahib Ataogulları Beyliği** kuruldu (1275-1341).

Anadolu'nun batısında Milas, Muğla ve çevresinde Aydın ve Denizli illerinin güneyini içine alacak şekilde kurulmuş olan beylik **Menteşeoğulları** idi (1280-1424).

Batı Anadolu'da kurulan beyliklerden biri de, Anadolu Selçuklularının ortadan kaldırdığı Danişmendliler'den olup Bizans sınırında uç beyi olarak görev yapan Kalem Bey ile oğlu Karesi Bey'in, merkezi Balıkesir olmak üzere Çanakkale taraflarında kurdukları Karesi Beyliği'dir (1297-1360).

Kütahya, Uşak, Denizli, Afyon illeri çevresinde hüküm sürmüş olan beylik ise Kerimüddin Alişîr'in oğlu I. Yakub Bey tarafından kurulan **Germiyanoğulları Beyliği**'dir (1300-1429).

XIII. yüzyılın ikinci yarısında, önce Beyşehir, Seydişehir taraflarında, daha sonra genişlemek suretiyle Iğın, Bolvadin ve Akşehir havalisinde kurulan beylik ise **Eşrefoğulları Beyliği**'dir. Beyliğin kurucusu Eşrefoğlu Süleyman Bey'dir.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, Ankara 1988, s. XII; Erdoğan Merçil, “Anadolu Beylikleri”, **DİA**, III, s. 138-139.

Yerine geçen oğlu Mübarizüddin Mehmed Bey, beyliğin sınırlarını genişletmek imkânı bulmuşsa da Moğollar'ın Anadolu'ya hâkim olmalarıyla, Moğol Valisi Timurtaş beyliğe son vermiştir (1326).

Hârizmliler in kumandanı iken Anadolu Selçukluları'nın hizmetine giren Saruhan ismindeki bir Emîr'in torunu olduğu ifade edilen Saruhan Bey' in, Manisa merkez olmak üzere Gördes, Demirci, Turgutlu, Menemen, Ilıca, Akhisar, Kayacık ve Urganlı' yı içine alan sahada kurduğu **Saruhanoğulları** da Batı Anadolu' da kurulan bir Türk beyliği idi (1302-1410).

Batı Anadolu'da kurulan güçlü beyliklerden biri de **Aydınoğulları Beyliği** idi (1308-1426)..

Anadolu'nun güney sahillerinde kurulan beyliğin adı ise **Alâiye Beyliği** idi (1293-1471).

Isparta, Eğridir, Burdur, Yalvaç ve daha sonra da Antalya taraflarına yerleştirilen Hamid Bey idaresindeki Türkmen aşireti de, 1301 yılında reisleri Feleküddin Dündar Bey'in idaresinde Hamid Bey'in adına izafeten **Hamidoğulları Beyliği**'ni kurdular.

Osmanlılar ile Mısır Memlük Sultanlığı arasındaki Maraş ve Elbistan yöresinde faaliyet gösteren beylik ise **Dulkadiroğulları Beyliği** idi (1339-1521).

Uygur Türkleri nden olan Eretna tarafından Orta Anadolu da kurulan beyliğin adı ise **Eretnağulları Beyliği** idi. Bu beylik Sivas, Kayseri, Niğde, Tokat, Amasya, Erzincan, Niksar, Canik, Develi sınırlarını içine alan bir bölgeye hâkimdi. 1381 yılında Kadı Burhaneddin'in hükümdarı bertaraf ederek kendi devletini kurmasıyla beylik sona ermiştir.

Kuzey Anadolu'da Karadeniz bölgesinde kurulan beyliklerden ilki, Kastamonu'da uç beyi oyarak bulunan Hüsameddin Çoban tarafından kurulan **Çobanoğulları Beyliği** idi. Beylik sonradan yerini **Candaroğulları Beyliği**'ne bırakmıştır. Candaroğulları' nın 1291-1461 yılları arasında 170 yıllık bir hâkimiyetleri olmuştur.

Karadeniz bölgesi'nde hüküm süren beyliklerden biri de Pervaneoğulları Beyliği idi (1277-1322).

Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra Orta ve Doğu Anadolu'da muhtelif yerlere iskân edilmiş olan Kayı Oğuzları ndan küçük bir kısmı, XIII. yüzyılın sonlarında Kuzeybatı Anadolu'da Türk-Bizans sınırında yaşamaktaydı. Moğollar'ın Anadolu Selçuklu Devleti'ni yenmesinin ardından (1243) Osman Bey de Kuzeybatı Anadolu'daki küçük uç beyliğinin emîri olarak sivrilmeye başlamış ve o bölgede Bizanslılar'a karşı savaşan gazilerin önderliğini üstlenmişti. Bizans topraklarının o zamanki anarşisinden ve metrük durumundan yararlanan Osman Bey, topraklarını yavaş yavaş genişletmeye başladı. 1300 yıllarına gelindiğinde Eskişehir ve İznik

ovasına kadar uzanan alanı ele geçirmişti. Gerek merkezde gerekse Balkanlarda türlü gailelerle meşgul olan ve Batı Anadolu'da Germiyanogulları ile ona tâbi sahil beylikleriyle uğraşan Bizans, uzun süre Osman Bey'e karşı koyabilme imkânını bulamadı. Osmanlılar sürekli ilerleme kaydetmekteydiler. 1326'da Orhan Bey Bursa'yı ele geçirdi. Bu fetih beyliğin artık devlete dönüştürülmesini sağlayacak idarî, malî ve askerî gücün biriktirilmesinde ilk büyük adımı oluşturdu. Osmanlılar'ın sürekli ilerleyişinden ve İznik'in tehdit edilmesinden telâşa düşen Bizans İmparatoru III. Andronic, Orhan Bey'le yaptığı savaşı kaybetti ve İznik 1331'de Osmanlılar'ın eline geçti. 1338'de de İzmit'i ele geçiren Orhan Bey, 1345'te Karesi topraklarını ilhak etti. Kocaeli Yarımadası'na hâkim olan Osmanlılar, Orhan Bey'in tecrübeli kumandanları sayesinde 1360 seferiyle Trakya'nın stratejik bakımdan en mühim yerlerini ele geçirmişlerdi.

I. Murad tahta çıktığı zaman Türkler Avrupa kıyısında kesin olarak yerleşmişlerdi. I. Murad, 1389 yılına kadar devam eden saltanatı sırasında Balkanlar da Osmanlı hâkimiyetinin sarsılmaz bir biçimde yerleşmesini temin etti. Balkanlardaki güçlerini arttıran Osmanlılar, I. Murad zamanından itibaren Anadolu'da da sınırlarını genişletmeye başlamışlardı. Bu hükümdar zamanında Osmanlılar Konya'ya kadar ilerleyerek, Selçuklu vârisi iddialarıyla öteki Türkmen beyliklerinin koruyuculuğunu üstlenmiş olan Karamanoğulları üzerindeki baskıyı arttırdılar. 1387 yılındaki Frenkyazısı Savaşı'nda Karamanoğulları yenildi ve Konya kuşatıldı. Böylece Karamanoğulları I. Murad'ın üstünlüğünü tanımak zorunda kaldı. Artık Osmanlılar Anadolu'da da rakipsiz hâle gelmişlerdi. I. Murad bu hareketiyle Anadolu'da Türk birliğini sağlama yolunda önemli bir adım atmış bulunuyordu.

Böylece Osmanlılar sınırlarını genişletmek ve Anadolu'da siyasî birliği sağlamak maksadıyla artık harekete geçmişlerdi. Bu hareketin tabii sonucu olarak birçok beyliğe son verildi. Özellikle Yıldırım Bayezid zamanında (1389-1402) Karaman, Germiyan, Hamid, Menteşe, Aydın, Saruhan beylikleri ortadan kaldırılmış ve Osmanlı Devleti Anadolu ve Balkanlar da sağlam bir imparatorluk şeklinde kurulmuş bulunuyordu.¹² Ancak Yıldırım Bayezid' in Ankara Savaşı'nda Timur' a yenilmesi, kurulan birliğin dağılmasına ve beyliklerin yeniden canlanmasına sebep oldu. Fakat Osmanlılar hızla eski güçlerini kazanarak beylikleri teker teker ortadan kaldırdılar ve Anadolu'da siyasî birliği yeniden sağlamayı başardılar.

Anadolu Beyliklerinde aralarındaki mücadelelere rağmen XIV. ve XV. yüzyıllarda ilim ve fikir hayatı parlak bir şekilde devam etmiş, belli başlı Anadolu şehirleri Kastamonu, Ankara, Sinop, Kütahya, Tire, Kırşehir, Amasya birer ilim merkezi hâline gelmişti. İlim adamlarına büyük değer veren beyler, diğer yandan ilmi faaliyetlerin rahatça yapılabilmesini sağlamak amacıyla medrese, kütüphane

¹² Fuat Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara 1994, s. 105.

gibi yapılar kurmaya da büyük önem vermekteydiler. Hükümdarların bu yakın ilgi ve teşviki sayesinde tıp, astronomi, riyaziye, edebiyat, tarih, tasavvuf vb. çeşitli alanlarda pek çok kıymetli eser meydana getirildi.

Anadolu Selçukluları nda sadece basit muhtevalı eserlerde görülen Türkçe, Beylikler zamanında şuurulu olarak bir yazı dili olma hedefine doğru ilerleme kaydetmekteydi. Bunda da başta bulunan beylerin tutumları büyük rol oynamaktaydı. Yıkılan Selçuklu Devleti'nin yerini almak isteyen her beylik, kendi hükümet merkezini bir kültür ve sanat merkezi hâline getirmek için uğraşmaktaydı. Bu devir, Selçuklulardaki dil tutumuna karşı bir uyanma, millî dile dönüş ve gelişme devri olarak değerlendirilebilir. Anadolu Selçuklularında XII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, İzzeddin Kılıcarıslan zamanından bu yana ilim dili olarak Arapça, şiirde de Farsça, hükümdar ve devlet erkânının saraylarında rakipsiz bir hâkimiyet elde etmişti. Sultan ve emirlerin himayesinde birçok İran şairinin yanı sıra, değişik ülkelerden ilim ve fikir adamlarının bir araya geldikleri saraylar ve medreseler, Fars dili ile büyük bir edebî ve ilmî faaliyete sahne olmaktaydı. Bunun tabii sonucu olarak da Farsça birçok edebî ve ilmî eser ortaya konmaktaydı. Selçuklu hükümdarları daha çok Fars diline ve Fars edebiyatına değer veriyorlardı. Çünkü kendileri bu dile vâkıftılar. Oysa Anadolu Türk Beyliklerini kuran Türk Beyleri Arap ve Fars kültürünü fazla tanımıyorlardı, bu yüzden Arap ve Fars kültürüne itibar göstermeyerek kendi millî dillerine değer verdiler.

XIII. yüzyılın ortalarından itibaren, Moğol baskısı yüzünden sürekli olarak batıya doğru akan Oğuz kütleleri, Anadolu'daki Türk nüfusunun artmasına ve önceden burada var olan edebî geleneklerin yeni gelenlerle beslenerek daha da zenginleşmesine sebep oldular. Böylece artan Türk nüfusun tesiriyle Türkçe, Farsça karşısında gittikçe kendini kabul ettirmeye ve Farsçanın hâkimiyetine son vererek bir yazı dili olarak yavaş yavaş filizlenmeye başladı. Beyliklerin başında bulunan hükümdar ve beylerin kendi millî dil ve kültürlerine değer verip Türkçe yazan ilim adamlarını ve şairleri koruyup teşvik etmeleri de filizlenmeye başlayan bu yazı dilinin gelişmesine yardım etti. Artık Türkçe hükümdar ve beylerin saraylarında itibar mevkiine oturmuştu.

Beylikler devri Türkçesi, konuşma dilinin yazı diline aktarılması şeklinde kurulmuştur. Bu bakımdan konuşma dilindeki pek çok şekil yazı diline de aksetmiştir. Yani yazı dili ile konuşma dili arasında bir paralellik göze çarpar. Ayrıca bu devrin Türkçesi kelime haznesi bakımından, Eski Türkçe'den gelen arkaik şekillerle, Oğuzca şekilleri kaynaştırmak suretiyle yeni bir ilim ve edebiyat dili niteliğini de taşımaktadır. Edebî eserlerde kullanılan kelimeler halk tarafından da rahatça kullanılmaktadır. Bu kelimelerden bazıları şunlardır: *agu* "zehir", *alda-mak* "kandırmak, aldatmak", *alkış* "övme, dua", *arkuru* "ters, aykırı", *assı* "fayda", *ayruk* "başka", *artuk* "fazla", *ayuksız* "aklı başında olmayan, sarhoş", *bayak* "önceki", *bayık* "acı, belli", *bezek* "süs", *biti* "mektup", *bun* "sıkıntı", *Çalab* "Tanrı", *çeri* "asker, ordu", *dükeli* "hepsi, bütün", *iley* "ön, huzur", *karı-*

mak “ihtiyarlamak”, *keleci* “söz, laf”, *koldaş* “yardımcı”, *emcek* “meme”, *genez* “kolay”, *görklü* “güzel”, *ırl-mak* “ayrılmak”, *kiçi* “küçük”, *ogrı* “hırsız”, *öt-mek* “geçmek”, *sayru* “hasta”, *sındı* “makas”, *sınuk* “kırık”, *sin* “mezar”, *sünük* “kemik”, *süci* “şarap”, *şes-mek* “çözmek”, *tudaş ol-mak* “rast gelmek”, *usan* “ihmkar, gevşek”, *viribi-mek* “göndermek”, *yağı* “düşman”, *arak* “hazırlık, alet edevat”, *yort-mak* “hızlı koşmak”, *yazuk* “günah”, *yazuklu* “günahkâr”.

Beylikler döneminde Türk şairleri genellikle İran edebiyatındaki örneklerden etkilenecek eserler ortaya koyduklarından, bağlı buldukları kültür alanının gerektirdiği kimi kelimeleri Türkçeye taşımışlardır. Böylece Türkçeye pek çok Arapça ve Farsça kelime girmiştir. Ancak bu kelimelerin sayısı, klasik Osmanlıca dönemine göre oldukça azdır. Bu bakımdan bazı kelimelerin Arapça ve Farsçaları ile yan yana kullanıldıkları görülmektedir: *Çalap-Tanrı-Allah*, *uçmak-cennet*, *tamu-cehennem*, *sevi-aşk*, *yazuk-günah*, *süci-şarap*, *esrük-sarhoş*, *sayru-hasta*, *kul-bende* gibi.

Sanatta ve edebiyatta, İran edebiyatını estetik bir saha olarak örnek alan edebiyatçılar, Türkçeyi aruz ölçüsüne uyarlamakta zorlanıp, Farsçadaki dil musikisine erişemeyince de, zaman zaman Türkçenin yetersizliğinden yakınmışlardır. Bu yüzden eserlerinde görülen kusurların kendi bilgisizliklerinden değil, Türkçeden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Meselâ, XIV. yüzyılın önemli şairleri arasında yer alan ve Türkçeye **Süheyl ü Nevbahar** ve **Ferhengnâme-i Sadi Tercümesi** gibi iki de önemli eser kazandıran Hoca Mesud, bu eserleri meydana getirirken hayli zorlandığını belirtmektedir. Öyle ki, **Süheyl ü Nevbahar**'ın sonunda, bu eseri bitirdiğinde vücudunun yarısının eridiğini söylemektedir.¹³

Hoca Mesud'un talebelerinden olan Şeyhoğlu Mustafa da eserlerini yazarken çok zorlandığını, çünkü Türkçenin edebî bir dil olarak yeteri kadar işlenmediğini ve bilinmediğini ifade ederek, Türkçenin kuru, sert, tatsız tuzsuz, yavan bir dil olduğundan söz eder.¹⁴

Bu anlayış, devrin daha sonra gelen başka şair ve yazarlarında da görülmektedir. Meselâ XV. yüzyılda **Gülistan**'ı Anadolu sahasında ilk defa Türkçeye tercüme eden Manyaslı Mahmud, **Selatınname** yazarı Sarıca Kemal, **Vikaye Tercümesi**'ni yazan Devletoğlu Yusuf, **Ferahname** yazarı Hatiboğlu, **Tazarrurname** yazarı Sinan Paşa gibi pek çok şair ve yazar, Türkçe yazdıkları için adeta özür dilemektedirler. Ancak bütün bu tenkit ve şikâyetler, beraberinde Türkçenin müdafaasını da getirmiştir. Bu şairlerin başında da Âşık Paşa ve Gülşehri gelmektedir.

¹³ Mesud b. Ahmed, **Süheyl ü Nevbahar** (Nşr.: J. H. Mordtmann), Hannover 1924, s. 371

¹⁴ Şeyhoğlu Mustafa, **Kenzü'l-Kübera ve Mehekkü'l-Ulema** (Haz. : Kemal Yavuz), Ankara 1991, s. 27.

Böylece gerek Anadolu beylerinin millî ruha bağlılıkları, gerekse şair ve yazarların idealist bir anlayışla eserler ortaya koymaları sayesinde, Selçuklular döneminin çok az sayıdaki eserlerine karşılık Beylikler dönemi nde Kur'an tercümeleri, peygamber kıssaları, evliya menkıbeleri, nasihatnâmeler; tıba, baytarlığa, avcılığa, cevherlere, rüya tabirlerine ait çeşitli tercüme ve telif kitaplar; edebî alanda dinî-destanî manzum ve mensur eserler, tasavvufî ve romantik mesneviler, divanlar vb. birçok eser meydana getirilerek Türkçe edebî bir dil olarak iyice işlendi. Bu dönemde kaleme alınan eserlerin pek çoğu da Osmanlı Beyliği sahası içerisinde meydana getirilmiştir.

Beylikler devrinde gerek konu, gerekse adet olarak çok çeşitli eserler ortaya konulduğundan, bu eserlerde Türkçe oldukça değişik bir görünüm arz etmektedir. Bu dönemin Türkçesinde, hem konuşma dilinden yazı diline geçişin, hem de Oğuz Türkçesi'ne dayanmanın bir sonucu olarak, daha önce rastlanmayan ek ve şekillere rastlanmaktadır. Dolayısıyla bu ek ve şekiller, dile yeni bir yapı kazandırmıştır. Ayrıca yazıda hareke sistemine dayanan Arap-Fars yazı geleneği yaygınlaşırken, bir yandan da eski Türk imla geleneği devam etmiştir. O nedenle, Eski Anadolu Türkçesi, dilde imla, fonetik ve şekil bakımından yeni gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bütün bu özellikler gösteriyor ki, Beylikler devri Türkçesi, daha önceki eski Türk yazı dilinden olduğu kadar, daha sonra teşekkül eden Osmanlı Türkçesi'nden de önemli ölçüde farklı bir yapıya sahiptir. O bakımdan bu dönemi, bir geçiş devresi olarak kabul etmek yanlış sayılmaz.

Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Meydana Getirilen Tercümelerin Çerçevesi

Bu dönemde meydana getirilen tercümelerin en önemli özellikleri, bunların hemen hepsinin Arapça ve Farsçadan tercüme edilmiş olmalarıdır. Muhteva olarak da tercümelerin büyük çoğunluğu dinî niteliklidir. Böyle olması da gayet tabiidir. Çünkü yeni bir din ve onun etkisiyle oluşmaya başlayan yeni bir sosyal yapı söz konusudur. Böyle olunca da ilk örnekler ister istemez dinî nitelik ve öğretici özellik taşımaktadır.

Tercümelerin mukaddime kısımlarında mütercimler tercümeyi hangi muhatap kitleye yönelttiklerini ve ne sebeple tercüme ettiklerini belirtmektedirler. Buna göre eserlerin değişik amaçlara yönelik olarak farklı muhatap gruplara hitaben yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tercümelerden bazıları padişahların ve yöneticilerin isteği ile Türkçe eser yazma ve onların Kültür faaliyetlerini desteklemeleri; tamamen Türk olan tebaanın Türkçe yazmaya zorlamaları; tarikat büyüklerinin halkı aydınlatmak amacı ile Türkçe yazmaları; hayır dua ile anılma ve unutulmamama düşüncesi; ilme hizmet etmek amacı; meslek gayreti; konuda çeşitlilik ortaya koyma düşüncesi; Türkçenin bilinçle işlenmesi gibi değişik

sebeplerle eserler ortaya konmuştur.¹⁵ Bu bakımdan çok farklı türde tercüme yapılmıştır.

Tercümelerin çerçevesini şu şekilde belirlemek mümkündür:

1. Kur'an Tercümeleleri

Türkler Müslüman olduktan sonra, yeni dinin öğretilerini ve esaslarını öğrenmek ve ana kaynak olan **Kur'an-ı Kerim**'i anlamak için onu Türkçeye tercüme etmişlerdir. Eldeki bilgilere göre Kur'an önce, Samanoğulları'ndan Mansûr b. Nuh (350-365/961-976) zamanında, **Taberî Tefsiri**'nden Farsçaya tercüme edilmiştir. Bu tercüme Horasanlı ve Maverâünnehirli bilginlerden kurulan bir heyet tarafından yapılmıştır. Bu heyette Türk üyelerin de bulunduğu bildirilmektedir.¹⁶

Kur'an'ın ilk Türkçe tercümesi ise Zeki Velidi Togan'a göre, Farsçaya yapılan ilk tercümeyle aynı zamanda, belki de aynı heyetteki Türk üyeler tarafından meydana getirilmiştir. Bu tercüme "satır-arası" kelime kelime bir tercüme olup, **Taberî Tefsiri**'nden yapılan Farsça çeviriye dayanmaktaydı.¹⁷ Fuat Köprülü ve ona dayanan Abdülkadir İnan'a göre ise **Kur'an**'ın ilk Türkçe tercümesi, Farsça tercümeden yaklaşık yüz yıl sonra, yani XI. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır. Bu ilk tercümeden sonra Kur'an'ın hem Doğu Türkçesiyle hem de Batı Türkçesiyle birçok tercümesi yapılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi'nin ilk devresi olan Selçuklular zamanında ortaya konan eserler arasında Kur'an tercümelerine rastlanmaz. Kur'an'ın Anadolu Türkçesi'ne tercümeleleri Beylikler devrinde başlamıştır. Bu ilk tercümele de tefsirli tercüme olup, genellikle bazı kısa surelerin ve bir kısım âyetlerin tefsirleridir. Bunlar da **Fatiha Tefsiri**,¹⁸ **İhlas Tefsiri**,¹⁹ **Yasin Tefsiri**,²⁰ **Tebareke Tefsiri**,²¹ **Amme Cüzü Tefsiridir**.²² Bu tefsirlerin 1362-1368 yılları arasında Mustafa b. Muhammed el Ankaravî tarafından meydana getirildiği kabul

¹⁵ Kemal Yavuz, "XII-XV. Asır Dil Yedigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, s. 27, 1983, s. 9-54.

¹⁶ Ahmet Topaloğlu, "**Kuran-ı Kerim**'in İlk Türkçe Tercümeleri ve **Cevahirü'l-Asdaf**", **Türk Dünyası Araştırmaları**, s. 27 (Aralık 1983), sb 58.

¹⁷ Zeki Velidi Togan, "Londra ve Tahran'daki İslamî Yazmalardan Bazılarına Dair", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, III (1959-1960), s. 135.

¹⁸ Burdur Ktp., nr. 1234.

¹⁹ Ankara Eski Eserler Ktp., nr. 145.

²⁰ Milli Kütüphane, Yazmalar Bl., nr.703/1

²¹ Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 479.

²² Özcan Tabaklar, **Mustafa b. Muhammed, Amme Cüzü Tefsiri**, (yüksek lisans tezi), İstanbul 1987.

edilmektedir. Bu tefsirlerden **İhlas Tefsiri ile Fatıha Tefsiri** İnançoğullarından İshak Bey b. Murad Arslan'a sunulmuştur. **Tebareke Tefsiri ile Amme Cüzü Tefsiri** Gelibolu Fatıha Süleyman Paşa için meydana getirilmiştir.

Ahmed-i Dâî'nin **Vesîleti'l-mülûk li-ehli's-sülûk** adlı eseri de **Ayetü'l-kürsî Tefsiridir**. Eserin kime sunulduğu belli değildir.

Sure tefsirleri içerisinde Hatiboğlu'nun kaleme aldığı **Letayifnâme** de önemli bir yere sahiptir. **Letayifname** Kadıkkudat Muslihuddin Muhammed'in Arapça mensur **Sûre-i Mülk Tefsiri**'nin nazmen Türkçeye tercümesidir. Hatiboğlu bu tercümeyle 817 (1414) yılında tamlamıştır.²³

Kur'an'ın bir bütün hâlinde tefsir ve tercümelemleri ise ancak XV. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır. Bu büyük tercümelemler de ya kelime kelime yapılan "satır-arası" tercümelemler şeklinde, veya **Kur'an**'ın uzun tefsirlerle Türkçeye tercümesi biçimindedir. Satır arası Kur'an tercümelemlerinin pek çok nüshası bulunmaktadır. Bunlar arasında en dikkate değerleri Muhammed b. Hamza tarafından 827(1424) yılında meydana getirilen Kur'an tercümesidir.²⁴

XV. yüzyılın ilk yarısında (1405 ?), satır-arası tercümelemler ile geniş tefsir arası bir yol izlenerek ortaya konmuş olan önemli bir Kur'an tercümesi de **Cevâhirü'l-Asdâf**'tır. Eser, İsfendiyar bin Bayezid'in emriyle oğlu İbrahim Beg Çelebi için yazılmıştır.²⁵ Satır arası tercümelemler, Arapça veya Farsça kelimelere tek tek karşılık verme esasına göre yazılmış eserlerdir. Bu tercümelemlerde âyetler cümleler hâlinde değil, kelime kelime Türkçeye tercüme edilmektedir. Bu bakımdan tercümelemlerin cümle yapıları Arapçanın veya Farsçanın etkisi altında kalmaktadır. Oysa açıklamalı tercümelemler Türkçenin söz dizimine daha uygundur. **Cevâhirü'l-Asdâf**'ta her iki özelliğe de rastlanmaktadır.

Kur'an uzun tefsirlerle de Türkçeye çevrilmiştir. Bu tefsirlerin de çoğu Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö.993) tefsiri esas alınarak yapılmış tefsirler, veya onun aynen tercümesidir. Semerkandî tefsirinin üç ayrı tercümesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ahmed-i Dai'ye (ö.820/1421) atfedilen Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey'in teşvikiyle Emir Süleyman adına kaleme alınan **Tercüme-i Tefsir-i Ebü'l-Leys es-Semerkandî** adlı büyük eserdir²⁶. Bu eser Anadolu sahasında Türkçeye tercüme edilen ilk **Kur'an** tefsiri olarak kabul edilmektedir. Semerkandî tefsirinin diğer tercümelemleri ise Musa b. Hacı Hüseyin el-İznikî (ö. 833/ 1429) ve

²³ Mustafa Özkan, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, İstanbul 2000, s. 273.

²⁴ Muhammed bin Hamza, **XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır-Arası" Kuran Tercümesi** (Haz. Ahmet Topaloğlu), **I. Cilt: Giriş-Metin**, İstanbul 1976; **II. Cilt: Sözlük**, İstanbul 1978.

²⁵ Ahmet Topaloğlu, "**Kuran-ı Kerim**'in İlk Türkçe Tercümelemleri ve **Cevahirü'l-Asdaf**", **Türk Dünyası Araştırmaları**, s. 27 (Aralık 1983), s. 64.

²⁶ Kütahya Ktp., Molla Bey, nr. 4286-4289.

İbn-i Arabşah (ö. 654/1450) tarafından yapılmıştır. Her üç tefsir de aynı kaynağa dayandığından birbirlerine çok benzemektedir. Esasen bunların üçünün de aynı tefsir olma ihtimali çok kuvvetlidir. Çünkü bu tefsirlerin sadece giriş kısımları biraz farklıdır, diğer kısımları hemen hemen aynıdır.

Bir başka tefsir de **Tercümetü Tefsir-i Hâzin**'dir. Hâzin el-Bağdâdî'nin (ö. 741/1340) **Lübâbü't-te'vîl fî meânî't-tenzîl** adlı eserinin tercümesidir. Musa b. Hacı Hüseyin el-İznîkî (ö. 833/1430) tarafından yapılmış olup **Enfesü'l-cevâhir** adıyla anılmaktadır.²⁷

Kur'an okuma ilmi olan tecvid konusunda da bazı eserler meydana getirilmiştir ki bunlardan manzum olarak kaleme alınmış en eski örnek **Kavaid-i Teysir-i Kur'an**'dır.²⁸ Eser 800 (1397-98) yılında Ca'ber'nin (ö. 732/1331-32) Arapça tecvid kitabından tercüme edilmiştir.

2. Hadis Tercümeleri

Kur'an'dan sonra İslam'ın esaslarının öğrenilebileceği en önemli kaynak Hazret-i Peygamber'in hadisleridir. Bu bakımdan bu ilk dönem tercümeleri arasında hadis tercümelerine de rastlanmaktadır. Bu tür eserlerin başında Selçuklular döneminde ortaya konan eserler arasında yer alan ve yer yer Doğu Türkçesi özellikleri de taşıyan **Behcetü'l-hadâik** gelir.

Tam adı **Behcetü'l-hadâik fî mev'izeti'l-halâik** olan eser, hadislere dayalı olarak meydana getirilmiş bir öğüt kitabı niteliğindedir. Nâsırüddin b. Ahmed b. Muhammed tarafından yazılmıştır. Yazıldığı yer ve tarih kesin olarak bilinmemekle birlikte, XII. yüzyılın sonu ile XIII. yüzyılın başlarında Anadolu'da kaleme alındığı tahmin edilmektedir.²⁹

Eser "meclis" adı verilen kırk bir bölümden oluşmaktadır. Kitapta Kur'an, âlimler, Allah'ın fazlı, ölüm, sabır, ibadet, fitre, zikir gibi konular; receb, şaban, ramazan, zilhicce gibi ayların faziletleri; ramazan ve kurban bayramları; Arefe, Cuma, Aşure, Kadir, Mi'rac gibi önemli gün ve geceler; Hz. Adem'in cennetten çıkarılışı; Hz. Musa'nın Firavun'u imana daveti, Hz. Yusuf Kıssası, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, Hz. Muhammed, Ya'kub, Yusuf, İbrahim, Musa peygamberlerin vefatları, üzerinde durulmaktadır.³⁰

XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, doğrudan doğruya hadis tercümelerine dayanan eserler ortaya konmaya başlanmıştır. Bunların en önemlisi Erzurumlu Mustafa Darir'in **Yüz Hadis ve Yüz Hikâye** adlı eseridir. Darir bu eseri Emir

²⁷ Manisa İl Halk Ktp., 45 Hk., 2976/18

²⁸ Zehra Hülâgü Bayramçavuş, **Kavaid-i Teysir-i Kur'an, Metin-Tercüme-Sözlük-Ekler Dizini**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1994.

²⁹ Mustafa Erkan, "Behcetü'l-hadâik", **DİA**, V, 347.

³⁰ Mustafa Erkan, a.g.m., s.347.

Çolpan'ın isteği üzerine, Fazlullah b. Nâsîrî'l-Gavrî el-Îmâdî'nin **Tuhfetü'l-Mekkiyye ve ahbâru'n-nebeviyye** adlı eserinden yararlanarak meydana getirmiştir.³¹ Îmâdî'nin eseri 159 hadis ve bir kısım hadislerden sonra anlatılan kısa hikâyeleri içermektedir. Darir bunlardan 100 tanesini seçmiş ve her hadisten sonra bir hikâye ekleyerek eseri serbest bir şekilde tercüme etmiştir.

Hatiboğlu'nun 829 (1426) yılında tamamlayıp II. Murad'a sunmuş olduğu manzum **Ferahname**'si de 100 hadis tercümesinden oluşan bir eserdir.³² **Ferahname**'de tercüme edilen hadislerin çoğu **Kütüb-i Sitte** 'den alınmıştır. Önce hadisin ravisi zikredilerek Arapça metni verilmekte ardından da açıklaması yapılmaktadır. Hadislerin tercümesi kelime kelime olmayıp serbest ve geniş bir şekilde yapılmaktadır. Tercümelerin ardından da o hadisin konusuna uygun bir hikâye anlatılmaktadır.

Ahmed-i Dai'ye ait olduğu tahmin edilen bir **Yüz Hadis Tercümesi** daha bulunmaktadır.³³

Ahmed-i Dai'nin **Tıbb-ı Nebevî Tercümesi** de Hazret-i Peygamber'in sağlıkla ilgili hadislerinin tercümesinden meydana gelmektedir. Dai bu eseri, Ebû Nuaym Hâfız-ı İsfahânî'nin **Kitâbü's-şifâ fî ehâdisi'l-Mustafâ** adlı eserinin Ahmed b. Yusuf et-Tifâşî tarafından meydana getirilen muhtasarından Türkçeye çevirmiştir.³⁴

Önemli bir hadis tercümesi de **Tercüme-i Mesâbihu's-sünne**'dir. Ebu Muhammed, Hüseyin b. Mesud el-Begavî'nin (ö. 516/1122) **Mesâbihu's-sünne** adlı hadis kitabının tercümesidir. Muğlalı Sinan Ali Efendi adında biri tarafından tercüme edilmiştir.³⁵

Hadis tercümeleri arasında kırk hadis tercümeleri de önemlidir. İlk kırk hadis tercümesi diyebileceğimiz eser Mahmud b. Ali'nin 759/1358 yılında Harizm Türkçesi'yle ortaya koyduğu **Nehcü'l-ferâdis**'tir. Eser dört baba, her bab da on fasla ayrılmıştır. Müellif her faslın başında bir hadis olarak tercümesini vermektedir.

Bir başka kırk hadis tercümesi de Kemal Ümmî Divanının (telif 815/1412'den sonra) bir bölümü olan **Kırk Armağan**'dir.

³¹ Mustafa Erkan, "Darir", **DİA**, 8, 499.

³² Hatiboğlu, **Ferahname**, Macar İlimler Akademisi Ktp. Türkçe Yazmalar, nr. 24.

³³ Süleymaniye Ktp., Pertevniyal, nr. 438, vr. 122b-235a.

³⁴ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3540.

³⁵ Ramazan Şeşen, "Onbeşinci Yüzyılda Türkçeye Tercümeler", **Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, s. 1 (İstanbul 1991), s. 226.

3. Siyer Tercümeleri

Siyer tercümeleri içerisinde Mustafa Darir'in 6 ciltlik **Sîretü'n-nebî**'si³⁶ edebiyatımızda ilk siyer kitabı olması bakımından büyük önem taşır. 1388 yılında tamamlanmış olan **Sîretü'n-nebî**'yi Darir, Sultan Berkuk'un huzurunda, beş yıl boyunca, geceleri sözlü olarak anlatıp kâtiplere yazdırmak suretiyle meydana getirmiştir. Darir, eserini hazırlarken Ebü'l-hasen el-Bekrî'nin **el-Envâr ve Miftâhu's-sürûr ve'l-efkâr fî mevlidi'n-nebiyyi'l-muhtâr** adlı eserini tercümeyle esas almakla birlikte, İbn Hişâm ve Vâkıdî'nin eserlerinden de yararlanmış. Böylece tamamen telif denilebilecek bir eser ortaya koymuştur. Yer yer manzum parçalarla da süslenen eser, sade dili ve güzel anlatışı ile halkın ilgi ve sevgisini kazanmış; yazarına Anadolu, Suriye ve Mısır Türkleri arasında geniş bir ün kazandırmıştır. **Sîretü'n-nebî** içerisinde yer alan **Mevlid** manzumesi, Süleyman Çelebi'ye de kaynaklık etmiştir.

4. Fıkıh ve İlmihâl Niteliği Taşıyan Tercümeler

Eski Anadolu sahasında meydana getirilen ilk fıkıh kitabı **Kudûrî Tercümesi**'dir.³⁷ Bu eser, Ebû Hüseyin Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî el-Bağdâdî'nin (ö. 428/1037), Hanefî mezhebinin görüşlerini ortaya koymak için yazdığı **el-Muhtasar** adlı Arapça eserin tercümesidir. Ne zaman ve kimin tarafından tercüme edildiği belli değildir. Eser yer yer Karahanlı Türkçesi özellikleri taşımakla birlikte, bazı Kıpçakça özellikler de ihtiva etmektedir. Ancak kitap, esas olarak Oğuz Türkçesinin XIII. yüzyıl öncesi özelliklerini yansıtmaktadır. Buna göre eser XII-XIII. yüzyıl arasında yazılmış görünmektedir. Karışık bir yapıya sahip görünen **Kudûrî Tercümesi**, dil yapısı bakımından **Behcetü'l-hadâik** ile birleşmektedir. **Kudûrî Tercümesi**, eski Türk edebî yazı dilinden, İslâmiyet sonrası Oğuz yazı diline geçiş basamağında bulunan bir eser olarak kabul edilmektedir.³⁸

Fıkıhla ilgili bir başka eser de **Feraiz Kitabı**'dır. Farsça yazılmış bir fıkıh kitabından Fakih Yakut Arslan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere fikhın feraiz (miras dağıtımı) ile ilgili konularını ihtiva etmektedir. Tercüme tarihi belli olmamakla birlikte XIII. yüzyılda Anadolu'da yazıldığı tahmin edilmektedir. Eserin 743 (1343) yılında Miskin Abbas adında biri tarafından istinsah edilmiş bir nüshası Bibliotheque Nationale'deki Türkçe yazmalar bölümünde bulunmaktadır.³⁹ Bünyesinde Doğu Türkçesi özellikleri ihtiva etmesi bakımından **Behcetü'l-hadâik**'la bir paralellik gösterir. Ancak

³⁶ Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Koşuşlar, nr. 1001.

³⁷ Zeynep Korkmaz, "Eski Bir Kuduri Çevirisi", **XI. Türk Dil Kurumunda Okunan Bilimsel Bildiriler**, Ankara 1968, s. 225-231.

³⁸ Zeynep Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, I, Ankara 1995, 359.

³⁹ E. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Turcs*, Tome I, Paris 1932, suppl. Turc. 62.

Feraiz Kitabı'nda Eski Türk yazı dili ile birleşen özellikler daha azdır. Anadolu Bölgesi ile Orta Asya yazı dili arasındaki bağlantıya işaret eden eser, Şinasi Tekin tarafından yayımlanmıştır.⁴⁰

Fıkıhla ilgili bir başka eser de **Necâtü'z-zâkirîn** tercümesidir. Ebu Bekir Muhammed es-Seylâbî'nin 542/1147 yılında Farsça yazdığı dualarla ilgili **Necâtü'z-zâkirîn** adlı eser Musa b. Hacı Hüseyin el-İznikî tarafından **Zâdü'l-ibâd** adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴¹

Fıkıh konusunda yapılmış olan bir tercüme de **Kitâb-ı Gunya**'dır.⁴² 781 (1378) yılında İmam Kazî tarafından meydana getirilen eser, yer yer Kıpçak-Oğuz özellikler taşımaktadır. Hanefî mezhebinin görüşleri üzerine bina edilen eserin Batı Anadolu'da yazılmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Ahmed-i Dâî'nin Lülü Paşa adına Arapçadan tercüme ettiği **Miftâhu'l-cenne** de fikhî nitelikli bir eserdir.⁴³ Cennete girmek için gidilmesi gereken yolları ve şer'i esasları öğreten eser, sekiz cennete benzetilerek sekiz meclis üzerine düzenlenmiştir.

Anadolu sahasında fıkıh konusunda Türkçe ilk manzum kitap olma özelliğini taşıyan **Vikaye Tercümesi**⁴⁴ de bu konudaki önemli eserlerden biridir. Devletoğlu Yusuf bu tercümeyi, Burhanuşşerîa Mahmud b. Ubeydullah el-Mahbûbî'nin (ö. 747/1346) **Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-hidâye** adlı fıkıh kitabını esas alarak meydana getirmiştir. Eseri de 828'de (1424) tamamlayıp II. Murad'a sunmuştur. Devletoğlu eserini oluştururken sadece Burhanuşşerîa'nın eserine bağlı kalmamış, bunun dışında başka kaynaklardan da yararlanmış.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden olmakla birlikte, Anadolu dışında bir bölgede (Hama-Suriye) yazılan **Nazmu'l-hilâfiyyat Tercümesi** de fıkıh konusunda ortaya konmuş önemli bir eserdir. İbrahim b. Mustafa b. Alişîr el-Melifdevî tarafından Hama'da 732 (1332) yılında meydana getirilmiştir. Eserin Arapça aslı Ebû Hafs Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) **Nazmu'l-hilâfiyyat** adlı kitabıdır.⁴⁵ Eserde dört büyük mezhebin ve mezhep imamlarının birbirinden farklı olan görüşleri anlatılmaktadır.

5. Kısasü'l-Enbiya Tercümeleri

Bu eserlerde **Kuran-ı Kerim**'de ismi geçen peygamberlerin hayatları ve mücadeleleri anlatılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde meydana

⁴⁰ Şinasi Tekin, "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde'olga-bolga' Sorunu", **TDAY-Belleten 1973-1974**, s. 58-133.

⁴¹ Süleymaniye Ktp., Yeniler, nr. 3990.

⁴² Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., nr. 4006.

⁴³ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1726.

⁴⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, **Yeni Yazmalar**, nr. 254.

⁴⁵ **Nazmu'l-hilâfiyyât Tercümesi** (haz.: Azmi Bilgin), Ankara 1996.

getirilmiş birden fazla **Kıyasü'l-Enbiyâ** tercümesi bulunmaktadır. Bu tercümelemler iki kaynağa dayanmaktadır. Birincisi Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî'nin **Kitâbu Arâisi'l-Mecâlis fî Kıyasî'l-enbiyâ** adlı eserinden yapılan tercümelerdir. **Arâisi'l-mecâlis** bu dönemde Muhammed b. Yusuf el-Çerkezî ve Musa b. Hacı Hüseyin el-İznîkî (ö. 833/ 1429-30) tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴⁶ İkinci kaynak ise Muhammed b. Abdullah el-Kisâî'nin **Kitabu Bed'i'd-dünyâ ve Kıyasü'l-enbiyâ** adlı eserinden yapılan tercümelerdir. Kisâî'nin eserinin de Türkçeye hem tam, hem de muhtasar pek çok tercümelemleri yapılmıştır.⁴⁷

6. Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümeleri

Anadolu sahasındaki kıyas-ı enbiyâ tercümelerinin yanında, **Tezkiretü'l-Evliyâ** tercümeleri de görülmektedir. **Tezkiretü'l-Evliyâ** adından da anlaşılacağı gibi, büyük sufilerin, velîlerin hayatlarını, olağanüstü hâllerini, kerametlerini, davranışlarını, söz ve düşüncelerini konu edinmektedir. **Tezkiretü'l-Evliyâ** tercümeleri, daha ziyade Feridüddîn-i Attâr'ın **Tezkiretü'l-Evliyâsı** esas alınarak yapılmıştır. Bu tercümelerin bir kısmının mütercimi bellidir. Bazılarının ise kimin tarafından yapıldığı belli değildir. Kimin tarafından tercüme edildiği belli olmayan bu eserler, anonim bir nitelik taşırlar. Beylikler döneminden kalma anonim, en eski **Tezkiretü'l-Evliyâ** tercümesinin XIV. yüzyılın ilk yarısında Aydınolu Mehmed Bey (707-734) adına tercüme edildiği tahmin edilmektedir.⁴⁸ Mütercimi belli olanlar arasında Ahmed-i Dâî'nin **Tezkiretü'l-Evliyâ** tercümesi Anadolu sahasında bu yolda ortaya konan eserlerin ilki olarak kabul edilmektedir.⁴⁹ Dâî bu tercümesini II. Murad adına meydana getirmiştir. Attâr'ın eserinin sonraki yüzyıllarda yapılmış başka tercümeleri de vardır (meselâ Sinan Paşa'nın tercümesi). Bir de Ebü'l-Leys es-Semenkandî'ye izafe edilen **Tezkiretü'l-Evliyâ**'dan yapılmış **Tezkiretü'l-Evliyâ** tercümesi vardır. Bu tercümenin de mütercimi belli değildir.⁵⁰

⁴⁶ Günay Tümer, "Arâisi'l-Mecâlis", **DİA**, III, 266.

⁴⁷ Kemal Eraslan, "**Kisâî'nin Kitâbu Bed'i'd-dünyâ ve Kıyasî'l-Enbiyâ** adlı eserinin İstanbul'daki Tercümeleri", **TDED**, XVIII (1970), s.125-132; Meriç Ökten, **Sa'lebî'nin Kıyasü'l-Enbiyâ'sının XIV. Yüzyılda Türkçe Tercümesi**, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

⁴⁸ Orhan Yavuz, **Anadolu Türkçesi ile Yapılan En Eski Tezkiretü'l-evliya Tercümesi ve Dil Özellikleri**, Erzurum 1986, s.XLVI.

⁴⁹ İsmail Hikmet Ertaylan, **Türk Edebiyatı Örnekleri VII: Ahmed-i Dâî, Hayatı ve Eserleri**, İstanbul 1952, s. 156.

⁵⁰ **Ebü'l-Leys es-Semenkandî, Tezkiretü'l-evliyâ (Tercümesi)**, [Haz. Selahattin Olcay], Ankara 1965.

7. Dinî ve Tasavvufi Konulu Tercümeler

Bu yoldaki eserlerin en önemlisi, Gülşehrî'nin Türkçe açısından da büyük değer taşıyan **Mantıkuttayr** tercümesidir. **Mantıkuttayr**, Feridüddîn-i Attar'ın (ö. 632/1235) aynı adlı eseri esas alınarak meydana getirilmiş, “vahdet-i vücud” inancını işleyen sembolik bir eserdir. 717 (1317) yılında tamamlanan *Mantıkuttayr*, 4300 beyit olup, *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla mesnevi tarzında yazılmıştır. Gülşehrî, *Mantıkuttayr*'i Türkçe ile Farsçadan daha güzel bir eser yazılabileceğini ortaya koymak için yazmıştır. Bu bakımdan eser, alelâde bir tercüme olmayıp, yeniden telif değeri taşıyan mükemmel bir çalışmadır. Onu Türkçeye kazandırırken, Attar'ın eserini olduğu gibi tercüme etmeyip, esas konuya sadık kalmakla birlikte, eseri, Attar'ın **Esrarnâme**'si, Mevlânâ'nın **Mesnevi**'si, Nizami'nin **Heft Peyker**'i, **Kabusname**, **Kelile ve Dimne** gibi başka kaynaklardan aldığı hikâye ve fıkralarla genişletmiştir. Ayrıca devrinin sosyal ve ahlâkî düşünceleriyle de zenginleştirerek **Mantıkuttayr**'ı orijinal bir eser hâline getirmiştir. Eserin kurgusu, esas itibarıyla kuşların Hüdhüd'e soruları ve Hüdhüd'ün bunlara verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Ancak bu soru ve cevaplar arasına konuyla ilgili olarak, her biri ayrı bir eser niteliği taşıyan birçok hikâye yerleştirilmiştir. Bu hikâyelerde, birçok ahlâkî nasihata yer verilerek, tasavvuf merhaleleri ve ıstılahları öğretilmeye çalışılmıştır. **Mantıkuttayr** üzerinde Müjgan Cunbur bir doktora çalışması yapmıştır.⁵¹ Eser Kemal Yavuz tarafından da yayımlanmıştır.⁵²

Hatiboğlu'nun meydana getirdiği **Bahrü'l-hakayık**⁵³, Hacı Bektaş-ı Velî'nin Arapça mensur bir eser olan **Makalat**'ının manzum olarak Türkçeye yapılmış tercümesidir. Hatiboğlu bu tercümeyle 812 (1409) yılında yaparak Dulkadiroğlu Nâsirüddin Mehmed b. Halil Bey'e sunmuştur.

Tasavvufi nitelikli bir başka eser de **Gülşen-i Râz Tercümesi**'dir.⁵⁴ **Gülşen-i Râz** İran şairi Mahmud-ı Şebüsterî'nin (ö. 725/1324) manzum olarak yazdığı tasavvufi bir eserdir. Tasavvuf ilkelerini anlatan bu eser Elvân-ı Şirazî tarafından 829 (1426) yılında tercüme edilerek II. Murad'a sunulmuştur. Eser kelime kelime yapılmış bir tercüme olmayıp, geniş ve ilaveli bir tercümedir. Şirazî esere yaptığı eklemelerle onu Farsça aslının üç katına çıkarmıştır. Eser 2854 beyitten meydana gelmektedir.

Fahreddin el-İrâkî'nin (ö. 688/1289) **Lemeât** adlı tasavvuf alanındaki Farsça eseri de Hacı Bayram'ın haleflerinden Bedreddin Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁵⁵

⁵¹ Müjgan Cunbur, **Gülşehrî ve Matkuttayr'ı** (doktora tezi), Ankara 1952.

⁵² Kemal Yavuz, **Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı . Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma**, Ankara 2007.

⁵³ Manisa Muradiye Ktp., nr. 1311.

⁵⁴ Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Orhan Gazi, nr. 646.

⁵⁵ Ramazan Şeşen, **Onbeşinci Yüzyılda Türkçeye Tercümeler**, s. 223.

Dinî nitelikli bir başka tür de maktel tercümeleridir. Hazret-i Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini konu edinen bu eserler de edebiyatımızda önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar içerisinde Kastamonulu Şâzî'nin **Dâsitân-ı Maktel-i Hüseyin**'i, Anadolu Türk edebiyatının ilk manzum makteli olması bakımından önemlidir. Eser Kastamonu'da 763 (1362) yılında Şâzî tarafından nazmedilmiştir. *Fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla yazılmış olup 3313 beyitten müteşekkildir. Eserde aynı vezinle yazılmış kaside ve gazel tarzında şiirler de bulunmaktadır. Şâzî'nin kişiliği hakkında fazla bir bilgi yoktur. Ancak eserini Kastamonu beylerinden Celâleddin Şah Bayezid (ö. 1385) devrinde yazdığını söylemektedir. Ayrıca eserde Celâleddin Şah Bayezid adına bir de medhiye bulunmaktadır. Buradan eserin bu hükümdara sunulduğu anlaşılmaktadır. Şâzî'nin, eserin sonunda Şâzî eserini yazarken hangi kaynaklardan yararlandığını belirtmiyor. Yalnız sık sık "İbn Mihnef Lut oğlu söyledi" ibaresini kullanması, eseri yazarken Emevî tarihçisi Ebû Mihnef'ten, veya ona dayanılarak yazılmış başka maktellerden yararlandığını göstermektedir. *Maktel-i Hüseyin* üzerinde Nurcan Öznal Güder bir doktora çalışması yapmıştır.⁵⁶

8. Tarih Tercümelere

Bu konudaki eserlerin ilki Darir'in *Fütûhu's-Şâm Tercümesi*'dir.⁵⁷ Darir, üç ciltlik bu eserini 1393'te Halep naibi Emir Çolpan adına, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkîdî el-Medînî'nin aynı adlı Arapça eserinden tercüme etmiştir. Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer devirlerinde İslâm ordularının Şam ve çevresine yaptıkları seferler anlatılmaktadır.

Bedr-i Dilşad'ın **Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi** de bu dönemde ortaya konmuştur. Eser, İbn-i Kesîr, diye meşhur olmuş Ebû Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr İmâdüddin'in (ö. 774/1373) **el-Bidâye ve'n-Nihâye** adlı umumi tarihinin açık ve sade bir dille yapılmış Türkçe tercümesidir. II. Murad'a sunulan eserin tercüme tarihi belli değildir.⁵⁸

Camîu'l-hikâyât Tercümesi, Nureddin Muhammed b. Yahyâ el-Avfî el-Buhârî'nin (ö. 631/1233) **Camîu'l-hikâyât ve levâmiu'r-rivâyât** adlı Farsça eserinin Türkçeye tercümesidir. Eseri Türkçeye İbn Arabşah⁵⁹ (ö. 854/1450), şair Necatî (ö. 914/1508) ve Salih b. Celal (ö. 973/1565) tarafından olmak üzere üç farklı farklı tercümesi yapılmıştır.

⁵⁶ Nurcan Öznal Güder, **Kastamonulu Şâzî Dâsitân-ı Maktel- i Hüseyin, İnceleme, Metin, Sözlük** (doktora tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 1997.

⁵⁷ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 4286.

⁵⁸ Muhammed Yelten, Şirvanlı Mahmud, **Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi(Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)**, Ankara 1998.

⁵⁹ Süleymaniye Ktp. Ayasofya, nr.3167.

9. Siyasetname, Nasihatname, Mevize Türünden Eserler

Bu tür eserlerin en başında Kul Mesud'un **Kelile ve Dimne**'si önemli bir yer tutmaktadır.⁶⁰ Kul Mesud'un hayatı hakkında bilgi yoktur. Farsçadan çevirdiği **Kelile ve Dimne** adlı eseriyle tanınmıştır. Aydınöglü Umur Bey'in (1309-1347) emriyle tercüme edilen eserin çok sade bir dili vardır. Bu eser, **Kelile ve Dimne**'nin Anadolu Türkçesi'ne yapılan ilk tercümesidir. Eser çeşitli hayvanların ağzından anlatılmış hikâyelerden meydana gelmektedir. Bu hikâyelerde, başta hükümdarlar olmak üzere, idarecilere yönetim esnasında gerekli olan bilgiler öğütler ve hikmetli sözlerle sunulmaktadır.

Kıssadan hisse özelliği taşıyan eserlerden biri de **Marzubannâme Tercümesi**'dir. Ahlâkî bir özellik taşıyan **Marzubannâme** de aynen **Kelile ve Dinme** gibi hayvan hikâyelerine dayanmaktadır. Eser XIV. yüzyılın ikinci yarısında, Sadrüddin Şeyhoğlu Mustafa tarafından, Sadeddin el Varâvî'nin Farsça eserinden Türkçeye çevrilmiştir.⁶¹

Nasihat, görgü kuralları, eğitim ve ahlak, ilimler, meslekler, devlet adamları ve görevlileri hakkında bilgi veren bir eser de **Kabusnâme Tercümesi**'dir. Keykavus b. İskender'in (ö. 475/1082'den sonra) oğlu Gîlân şah için yazdığı **Kabusnâme** XIV. yüzyıldan itibaren Türkçeye tercüme edilmeye başlanmıştır. Eserin en güzel ve en tanınmış çevirisi II. Murad adına Mercimek Ahmed b. İlyas tarafından yapılan tercümedir. Serbest bir tarzda ve biraz genişletilerek yapılan bu tercüme 835'te (1431) tamamlanmıştır.⁶²

Öğüt ve mevize türü eserlerden biri de **Gülistan Tercümesi**'dir. İran şairi Sadi'nin **Gülistan** adlı eserinin Anadolu sahasında yapılan ilk tercümesidir. II. Murad devri bilginlerinden Mahmud b Kadi-i Manyas tarafından 833 (1430) yılında tamamlanarak II. Murad'a sunulmuştur. Mahmud'un biri ilaveli ve geniş, diğeri muhtasar olmak üzere iki **Gülistan Tercümesi** bulunmaktadır.⁶³

Sadi'nin **Bostan** adlı eserinin manzum olarak Türkçeye ilk tercümesi olan **Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi**⁶⁴ de bir mevize kitabıdır. Hoca Mesud tarafından 755'te (1354) meydana getirilen eser, Bostan'ın tamamının tercümesi olmayıp seçilmiş bir kısım beyitlerin tercümesidir. Tercümenin kime sunulduğu belli değildir.

⁶⁰ Zehra Toska, **Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesud Çevirisi** (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul 1989.

⁶¹ Zeynep Korkmaz, **Sadrüddin Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi**, Ankara 1973. s. 69.

⁶² Rıza Kurtuluş, "Keykavus b. İskender", **DİA**, 25,357.

⁶³ Mustafa Özkan, **Mahmud b. Kadi-i Manyas, Gülistan Tercümesi**. Ankara 1993.

⁶⁴ Kırşehirli Hoca Mesud b. Osman, **Ferhengname-i Sadi Tercümesi Yahud Muhtasar Bostan Tercümesi** (nşr. Kilisli Muallim Rifat-Veled Çelebi), İstanbul 1340-1342.

Muhammed b. Ömer Halebî (?) adında biri tarafından XV. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı tahmin edilen **el Ferecû Ba'de's-şidde Tercümesi** de bu yolda meydana getirilmiş eser arasında anılması gereken eserlerdendir.⁶⁵

Farsça masallar mecmuası olan **Bahtiyarname** de XIV. yüzyıl sonları ile XV. yüzyıl başlarında adı bilinmeyen bir mütercim tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁶⁶

10. Tıp, Riyaziye, Zooloji, Madenler vb. Alanlarda Meydana Getirilen Tercümelere

Tıp alanında **Müfredat-ı İbn-i Baytar Tercümesi**,⁶⁷ **Kamilü's-sinâa Tercümesi**,⁶⁸ **Mucez Tercümesi**,⁶⁹ **Müntehab-ı Şifa**,⁷⁰ **Teshil** gibi pek çok tercüme yapılmıştır.

Ahmed-i Dai tarafından yapılan **Tercüme-i Eşkâl-i Nasîr-i Tûsî**⁷¹ ise riyaziye, ilm-i nücum ve takvim türünden bir eserdir. Nasîr-i Tûsî'nin *Si Fasl* adlı eserinden tercüme edilmiştir.

Hayvanlar hakkında bilgi veren **Hayâtü'l-hayevân Tercümesi**,⁷² Muhammed b. Süleyman tarafından 831 (1427) yılında, Demirî'nin (ö. 808/1405) aynı adlı Arapça eserinden Türkçeye tercüme edilmiştir.

Bedr-i Dilşad tarafından ortaya konan **Kitabü't-tabîh Tercümesi**⁷³ ise, bir yemek kitabıdır. Muhammed b. Hasan b. Muhammed el-Kerîm el-Kâtib el-Bağdâdî'nin **Kitâbü't-tabîh** adlı Arapça yemek kitabının Türkçeye tercümesidir.

11. Mesnevi Şekliyle Yazılmış Çeşitli Hikâyelerin Tercümelere

Fahri'nin **Hüsrev ü Şirin**'i Ahmedî'nin **Cemşid ü Hurşid**'i Hoca Mesud'un **Süheyl ü Nevbahar**'ı, Abdi'nin **Camasbnâme'si**, **Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin**'i, Rûmî'nin **Şîrin ü Perviz**'i Mehmed'in **Işkname**'si, Diyarbakırlı Şerifi'nin **Şehname** çevirisi, Ali el-Bursevî'nin Nizami'den yaptığı **Heft Peyker** tercümesi gibi pek çok mesnevi de tercüme eserler arasında yer almaktadır.

⁶⁵ Mustafa Koç, **el Ferecû Ba'de's-şidde Tercümesi, İnceleme-Metin-Sözlük**, (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul 1998.

⁶⁶ Afyon İl Halk Ktp., Gedik Ahmet Paşa, nr. 18349/I.

⁶⁷ İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 1204.

⁶⁸ Bursa Hüseyin Çelebi Ktp., Tıp, nr. 2.

⁶⁹ Bedi Şehsüvaroğlu, **Şair ve Hekim Ahmedî**, İstanbul 1954, s. 46.

⁷⁰ Zafer Önler, **Müntehab-ı Şifa**, Ankara 1990.

⁷¹ Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 2735.

⁷² Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2565.

⁷³ Millet Ktp. Ali Emiri, Müteferrik, nr. 143.

SONUÇ

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yapılan bu tercümelemler oldukça sade bir üslupla meydana getirilmiştirlerdir. Bu tercüme faaliyeti ile Türkçeye çeşitli bilim dallarına ait pek çok terimin girmesini sağlamıştır. Bu bakımdan tercümelemlerin Türk dili tarihi bakımından değeri oldukça fazladır. Öyle zannediyorum ki Türkçe tarihte ilk defa bu kadar çeşitli ilimle tanışmıştır.

Meydana getirilen bu tercümelemlerden **Kur'an** tercümelemlerinin ayrı bir özelliği bulunmaktadır. Bunlar ya kelime kelime yapılan "satır-arası" tercüme, ya da geniş ve açıklamaı tefsir şeklinde ortaya konmaktadır. Satır arası tercümelemlerde her Arapça kelimeye bir Türkçe karşılık bulma gayreti güdüldüğünden, dilin türetme ve birleştirme imkânlarından geniş ölçüde yararlanıldığı görülmektedir. Bu yolla dilin söz dağarcığına pek çok yeni söz katılmakta, dilin kelime haznesi zenginleşmektedir. Böylece pek çok yabancı kelime türetme yoluyla karşılanmaktadır. Muhammed b. Hamza'nın XV. yüzyıl başlarında yapmış olduğu Kur'an tercümesinde bunun pek çok örneğini görmek mümkündür:⁷⁴ Ne var ki bu tercümelemlerde dilin sentaksı Arapçanın etkisi altında kalmaktadır.

âmir	:	Buyurıcı
azm	:	Gönli bir işe bağlamak
cehâlet	:	Bilmezlik, bilmemeklik
dâfik	:	Segriyici
ezâ	:	İncinesi nesne
fârik	:	Ayırıcı
fesâd	:	Azgunlık
gaibet	:	Gizlü
hâlik	:	Yaradıcı
harik	:	Göyündürici
hikmet	:	Dürüst söz
itâ'at	:	Boyun irmek
katl	:	Depelemek
leyl	:	Dün
marîz	:	Sayru
mecîd	:	Ululuklu
meyyit	:	Ölüci
mü'min	:	İnanucı
müşrik	:	Tañrı'ya iki diyen
tahâret	:	Arınmak
tavâf	:	Degrinmek
ufuk	:	Yir gök kıranı
zemherir	:	Katı sovak

⁷⁴ Başka örnekler için bk. **Ahmet Topaloğlu, Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış SatırArası Kur'an Tercümesi, II.** İstanbul 1978.

Açıklamalı tercüme ve tefsirlerde ise, kaynak dildeki okuyucuya verilmek istenen bilgi iyice özümşenip sindirildikten sonra, bu bilgiler tercüme edilen dilin sentaksına uygun biçimde verilmeye çalışıldığından, bu tercümelemlerde dilin cümle yapısında önemli akıcılık sağlandığı gözlenmektedir. Ayrıca bu tefsirlerde konuyla ilgili pek çok bilgiye de yer verilerek okuyucu her yönüyle aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Mustafa bin Muhammed'in yazmış olduğu **İhlas Tefsiri**'nden aşağıya aldığımız örnekler bu konuda bir fikir verecektir.

BİSMİLLAĦİRRAĦMANİRRAĦİM

(7) **Ķulhüvallahü eĥad**. Ekşer müfessirler katında bu sûre, **Ķur'ân**ın (8) nûridur, dört âyetdür; ammâ ehl-i şâm katında beş âyetdür, (9) on beş kelimedür, kırk yedi harfdür.

Faşıl fi şevâbihâ : (10) Ebû Hureyre radiyallahü'anhü rivâyet eyler Resûl hazretinden (11)'aleyhisselâm ki, her ki, **Ķulhüvallahü eĥad** okuya, gök kapu (12) larından aña ĥayır ve berekât yağar ve gönline sekînet iner. Tañrınıñ (13) rahmeti vücûdın örter. Tesbîh avâzı'arşa çıkar. Ħaĥ Te'âlâ aña / **4b** / rahmet nazarın ider. Her ne kim dilerse virür. Ħâcetin revâ eyler. Ve dahı (2) Peyğamber hazreti'aleyhi's-selâm buyurdı kim, **ونور القرآن قل هو الله احد** (3) **يا**'ni her nesnenüñ nûrı vardur (4) ve **Ķur'ân**ın nûrı **Ķulhüvallahü eĥad**dür.

'Âyişe radiyallahü'anhâ eydür: (5) Bir gice Resûl hazreti benüm ĥücreme geldi. Ben döşek bırakmışdum, diledüm (6) ki yatam. Resûl hazreti buyurdı kim, yâ'Âyişe! Yatmağıl; ta dört işi işlemeyince: (7) Evvel **Ķur'ân**'ı ĥatim eylemeyince, ikinci beni ve kalan peyğamberleri kendüzüñe (8) şefi' dutmayınca, üçüncü cümle müslimânları kendüzüñden râzı eylemeyince, (9) dördüncü ĥacc ü'umre kılmayınca. Andan eyittüm: Yâ Resûlallah! Atam, anam saña (10) fidâ olsun. Dört iş buyurduñ ki, hiç birisin işlemege benüm gücüm yitmez. (11) Resûl hazreti tebessüm eyledi, andan eyitdi: Yâ Âyişe! Çün üç (12) kez **Ķulhüvallahü eĥad** okuyasın şöyle bilgil ki, **Ķur'ân**ı ĥatim kıldıñ. (13) Çün baña ve girü kalan peyğamberlere şalavât getüresin, şöyle bilgil kim / **5a** / dükelümüz saña şefa'atci oluruz. Ve çün müslimânlar ĥaĥkında (2) istiğfâr kılasın, cümle müslimânlar senden râzı olalar. Ve çün (3) **سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر** (4) diyesin, söyle bilgil kim, ĥacc ü'umre eyledüñ.

Bir nice (10) tefsirlerde İhlâş Sûresi (11) didükleri dört vech üzerinedür. Evvel vechi oldur kim ihlâş (12) demek, tevĥîd demek olur. Birliğini ve münezzeĥliğini bildürür. İkinci (13) vechi oldur kim, bu sûreyi okumaĥ ihlâş getürür ve 'ameli ĥâlîş kılar. / **14a** / Üçüncü vech oldur kim, ihlâş demek, kırtarmaĥ demek olur. (2) Her kim bu sûreyi okursa Tañrı Te'âlâ anı tamûdan (3) kırtarur. Dördüncü vech oldur kim, yaluñuz tevĥîde delâlet (4) ider. Ayrık ĥüküm yokdur.

Faşıl fi Sevâbihâ Nüzulihî: (5) Sebeb-i nüzûli iki dürlidür: Biri şüret yöninden, biri (6) me'anî yöninden. Şüret yönünden oldur kim, Kâ'bede üç

(7) yüz altmış put var-ıdı. Kimi altundan, kimi gümüşden, (8) kimi bakırdan. Putperestler Peygamber katına geldiler, eyitdiler: (9) Haber vir bize kim, senüñ Tañruñ ne nesnedür? Altundan (10) gümüşden midür? Bir nice kâfirler eyitdiler: Ne sen peygamberliğe yararsın (11) ne Tañruñ Tañrulığa yarar didiler. Ol vaqt kim, beytü'l-muqaddisi (12) oda urdılar. Nice Tevrîtler yandı.'Üzeyr Tevriti ezber (13) bilürdi. İmlâ kıldılar, yazdılar. Şoñra Tevrit bulundu. Muqâbele / 14b / itdiler. Bir harf yañlış bulunmadı. Eyitdiler: Pes bu Tañrınıñ oğlı (2) dur didiler. Ve dağı eyitdiler: 'İsânüñ atası yok. Ölüyü diri kıldı (3) ve şayruyı sağ eyler. Ol dağı Tañrınıñ oğlıdur dirler, feriştelere (4) Tañrınıñ kızıdır dirler. Pes Tañrı Te'âlâ anları yalan (5) kılmağ-ıçün İhlâş sûresin viribidi.⁷⁵

KAYNAKÇA

Akçay, Yusuf, **Mustafa bin Muhammed'in İhlas Suresi Tefsiri, Giriş-İnceleme-Metin- Ekler Dizini- Sözlük-Tıpkıbasım**, (basılmamış yüksek lisans tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2005.

Ateş, Ahmet, "Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Yüzyıllarda Anadolu'da Farsça Eserler", **TM**, VII-VIII/2 (1945), s. 125.

Barthold, W., **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, İstanbul 1927.

Bayramçavuş, Zehra Hülagü, **Kavaid-i Teysir-i Kur'an, Metin-Tercüme-Sözlük-Ekler Dizini**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Erstitüsü, Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1994.

Bloch, E., **Catalogue des Manuscrits Turcs**, Tome I, Paris 1932, suppl. Turc. 62.

Cunbur, Müjgan, **Gülşehrî ve Matikuttayr'ı** (doktora tezi), Ankara 1952.

Divanü Lugati't-Türk Tercümesi (Trc.: Besim Atalay), I, Ankara 1939 .

Ebü'l-Leys es-Semerkandî, **Tezkiretü'l-Evliyâ (Tercümesi)**, [haz. Selahattin Olcay], Ankara 1965.

Eraslan, Kemal, "Kisâî'nin Kitâbu Bed'i'd-dünyâ ve Kısasi'l-enbiyâ Adlı Eserinin İstanbuldaki Tercümesi", **TDED**, XVIII (1970), s.125-132.

Erkan, Mustafa, "Behcetü'l-hadâik", **DİA**, V, 347.

-----, "Darır", **DİA**, 8, 499.

Ertaylan, İsmail Hikmet, **Türk Edebiyatı Örnekleri VII: Ahmed-i Dâî, Hayatı ve Eserleri**, İstanbul 1952.

⁷⁵ Yusuf Akçay, **Mustafa bin Muhammed'in İhlas Suresi Tefsiri, Giriş-İnceleme-Metin-Ekler Dizini-Sözlük-Tıpkıbasım**, (basılmamış yüksek lisans tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2005.

Fazlıoğlu, İhsan, “Osmanlı Döneminde Fen Bilimlerindeki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi”, **Çağdaşlaşma ve Kültür, Dil**, Ankara 2003, s. 153-164.

Güder, Nurcan Öznal, **Kastamonulu Şâzî Dâsitân-ı Maktel-i Hüseyin, İnceleme, Metin, Sözlük** (doktora tezi, İ.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 1997.

İnan, Abdülkadir, “Eski Kur’an Tercümelerinin Dili Meselesi”, **Türk Dili**, I/7 (Nisan 1952), s. 19-22, I/9 (Haziran 1952), s. 14-16.

-----, “Eski Türkçe Üç Kur’an Tercümesi”, **Türk Dili**, I/6 (Mart 1952), s.12-15.

İsen, Mustafa, Türkçenin Yazı Dili Oluşumunda Çevirinin Rolü”, **Çağdaşlaşma ve Kültür, Dil**, Ankara 2003, s. 137-152.

Karal, Enver Ziya, “Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu”, **Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**, Ankara 1978, s. 22, 23.

Kerimüddin Mahmud, **Müsâmeretü’l-ahbâr** (Nşr. Osman Turan), Ankara 1944.

Koç, Haşim, “Osmanlıda Tercüme Kavramı ve Tanzimat Dönemindeki Edebi Tercümelere Dair Çalışmalar”, **Literatür Dergisi**, C. 4, sy. 8 (2006), s. 351-381.

Korkmaz, Zeynep, **Sadrüddin Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi**, Ankara 1973.

-----, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, I, Ankara 1995.

Köprülü, Fuat, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, Ankara 1994.

-----, “Gazneliler Devrinde Türk Şiiri”, **Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, VII/2 (1929) s. 81-83.

Kurtuluş, Rıza, “Keykavus b. İskender”, **DİA**, 25, 357.

Merçil, Erdoğan, “Anadolu Beylikleri”, **DİA**, III, s. 138-139.

Mesud b. Ahmed, **Süheyl ü Nevbahar** (Nşr. J. H. Mordtmann), Hannover 1924.

Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış “Satır-Arası” Kuran Tercümesi (Haz.: Ahmet Topaloğlu), I. Cilt: **Giriş-Metin**, İstanbul 1976; II. Cilt: **Sözlük**, İstanbul 1978.

Nazmu’l-hilâfiyyât Tercümesi (Haz.: Azmi Bilgin), Ankara 1996.

Ocak, Ahmet, Yaşar, **Babaîler İsyani**, İstanbul 1980.

-----, “Battalname”, **DİA**, V, 206.

Ökten, Meriç, **Sa'lebi'nin Kısasu'l-enbiya'sının XIV. Yüzyılda Türkçe Tercümesi**, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

Önler, Zafer, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri", **TDAY-Belleten 1985**, Ankara 1989, s. 87-130

Özkan, Mustafa, **Mahmud b. Kadi-i Manyas, Gülistan Tercümesi**. Ankara 1993.

----, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, İstanbul 2000.

Sümer, Faruk, **Oğuzlar**, Ankara 1967.

Şehsüvaroğlu, Bedi, **Şair ve Hekim Ahmedî**, İstanbul 1954.

Şeşen, Ramazan, "Onbeşinci Yüzyılda Türkçeye Tercümeler", **Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl 1, Sayı: 1 (1991), s. 213-233.

Şeyhoğlu Mustafa, **Kenzü'l-kübera ve mehakkü'l-ulema** (Haz.: Kemal Yavuz), Ankara 1991.

Tekin, Şinasi, "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde'olga-bolga' Sorunu", **TDAY-Belleten 1973-1974**, s. 58-133.

Togan, Zeki Velidi, "Londra ve Tahran'daki İslamî Yazmalardan Bazılarına Dair", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, III (1959-1960), s. 135.

Topaloğlu, Ahmet, "**Kuran-ı Kerim**'in İlk Türkçe Tercümelere ve Cevahirü'l-Asdaf", **Türk Dünyası Araştırmaları**, s. 27 (Aralık 1983), s. 58.

----, "**Kuran-ı Kerim**'in İlk Türkçe Tercümelere ve Cevahirü'l-Asdaf", **Türk Dünyası Araştırmaları**, s. 27 (Aralık 1983), s. 64.

Tümer, Günay, "Arâisü'l-Mecâlis", **DİA**, III, 266.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Anadolu Beylikleri**, Ankara 1988.

Ülken, Hilmi Ziya, **Uyanış Devirlerinde Tercümelerin Rolü**, İstanbul 1997.

Yavuz, Kemal, XII-XV. Asır Dil Yedigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, s. 27, 1983, s. 9-54.

Yavuz, Kemal, **Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı, Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma**, Ankara 2007.

Yavuz, Orhan, **Anadolu Türkçesi ile Yapılan En Eski Tezkiretü'l-evliya Tercümesi ve Dil Özellikleri**, Erzurum 1986, s. XLVI.

Yelten, Muhammet, Şirvanlı Mahmud, **Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)**, Ankara 1998.

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ: Sayın Özkan'a teşekkür ediyorum. Şimdi sözü Sayın Doç. Dr. Erdoğan Boz'a veriyorum. Sayın Boz "**Eski Anadolu Türkçesi'nde'Ad+A Durum Biçimbirimi+ İlgeç' Yapısıyla Kurulan İlgeç Öbeklerinin İşlevleri**" konusunda bir konuşma yapacaklar. Buyurun Sayın Boz...

Doç. Dr. Erdoğan BOZ*: Teşekkürler.

"Eski Anadolu Türkçesi'nde'Ad+A Durum Biçimbirimi+ İlgeç' Yapısıyla Kurulan İlgeç Öbeklerinin İşlevleri"

GİRİŞ

Bildirimizde Eski Anadolu Türkçesi (13, 14 ve 15. yüzyıl) metinlerinde geçen "Ad+A Durum Biçimbirimi+İlgeç" yapısıyla kurulan ilgeç öbeklerinin işlevleri üzerinde durulacaktır.

Bunun için öncelikle taranmak üzere 13, 14 ve 15. yüzyıllara ait metinler belirlendi. Bu metinler taranarak "Ad+A Durum Biçimbirimi+İlgeç" yapısıyla kurulan ilgeç öbekleri fişlendi. Toplanan fişler kendi içinde tasnif edilerek her bir farklı yapının işlevleri belirlendi. Sonuç bölümünde ise elde ettiğimiz veriler bir tablo hâlinde sunuldu.

"Ad+A Durum Biçimbirimi+İlgeç" Yapısıyla Kurulan İlgeç Öbekleri ve İşlevleri

1. Sınırlılık

1.1. Yer ve yön bildirenler

1.1.1. {Ad+A+dek}76

→ *eydür oğlum mışıra dek yükledün*

alun atı mışıra dek siz gidün (KY-30b.15)

→ *gice gündüz turmadılar gıtdiler*

tā ki ya' kūb katına dek yitdiler (KY-39b.4)

→ *ol denizün her bir tarafından kuruya dek bir ferseng yolıdı* (MC-45a.2)

→ *şonra başın ve ayakların ve kuyruğun boğunına dek kesmişler ola* (TM-110b.1)

→ *bir ok urmuş durur gam gamzen başa kim kanum yelegine dek aşupdur* (MN-128b.9)

⁷⁶ Timurtaş, bu öbek için için şu örnekleri verir; başından ayağa dek, kişiye dek, aña dek (Timurtaş 1981:104-105).

→ *bir ağaç ki hem yemişin olmadı yiyen gönül*

şarkkdan tā ğarba dek bil tolmış andan her kütüf (HD-187b.7)

→ *ini kapusına dek iltür hemān*

ki yüz cīfe sa'yin iderse cu'al (HD-229b.8)

→ *getürdi aña dek ki düzdi nakāş* (SN-12a.4a)

1.1.2. {Ad+A+degin}

→ **erzincān kapusından üngürüs kapusına degin** tā bende ve dirahşān olmuş durur (TM-4b.7)

→ **hağ ta'ālā ibrahīmün ünini mağribden maşrıka degin** ümmet-i muhammede gelmiş gelecek halāyıkā işitdürdi (KE-63b.11)

→ aldılar bunlar yūsufi gitdiler

öylelik **(bir) yola degin** gitdiler (KY-4b.8)

→ andan **şirögüven uçından gökçe deñize degin** il çarpdı (DK-255.2)

→ pes ol çokrağa **boyunlarına degin** batdılar (MT-51a.6)

→ dört ayağı **ķarnına degin** balçığa batdı (MT-51a.1)

→ bilen **tā aña degin** fark iden (SN-7b.8b)

→ yazıpvan **çağ aña degin** kim ola (SN-12a.7a)

→ ādemün **ķara şakalı olur göbegine degin** (İK-41a.21)

→ sürünüz **şehre degin** varalum biz (HN-7074a)

→ **tā aña degin** ki nübüvvet maķamına ve mertebesine irürler (KK-13a.2)

1.1.3. {Ad+A+deñlü}

→ eger şuyı bulmağ umarsa **vaķtin āhrine deñlü** teħir eyleye (TDE 1984:34)

1.2. Ölçü bildirenler

1.2.1. {Ad+A+dek}

→ iy 'abdu'llāh senün için **ķurbān olınan deve deñlü** deve vireyin **saña dek** (İK-182b.2)

→ **kılabildükçe iki rek'atdan on iki rek'ata dek** gelep durur (KK-98a.6)

1.2.2. {Ad+A+degin}

→ **iki yüz kırķ dīnāra degin** bahā iderler (TM-20a.12)

→ bahāsı **iki yüz dīnāra degin olur** (TM-22a.12)

→ **bir hardal dānesi kadarından bir koz kadarıncaya degin** görmişem (TM-62a.9)

→ **on iki arpa ağırı kadarına degin** (TM-67b.13)

1.3. Süre bildirenler

1.3.1. {Ad+A+dağ}

→ **üç yıla dağ** taşı düşdüğü yirün otı bitmezidi. (DK-57.2)

1.3.2. {Ad+A+dek}77

→ **şeherden giceye dek** gam yimekte (HN-125b)

→ **şehensāh kuşlğa dek** kıldı ārām (HN-1241.a)

→ **dağı bu āyet āhirine dek** harc olsa gerek ki (KK-35a.5)

→ **tā şol güne dek** ki hitāb irişe (KK-75b.8)

→ **nağas didi giceye dek** turalum (SN-24a.1a)

→ **buğa dek** bu resm ile gelmiş durur (SN-26b.8a)

→ **peygāambar kıyāmata dek** olacağını habar virdi (İK-4b.2)

→ ve katı ‘azāb göre **tā receb ayınuñ evvel gicesi olıncaya dek** (MC-62a.8)

→ **aña selām virürler tā şabāh olıncaya dek** (MC-78b.10)

→ eger yarım ekmek yiyüp **irteye dek** uyısa efdalıdı (GT-7b-5)

→ **şol güne dek** ki kenzünji gey idine cehennemün

odına k ızdırıp ola anda ciyah-ı cāna dāğ (HD-177b.12)

→ *kişi dīn gamını k orsın yüzünji d uñāda yursın*

ki şabāha dek uyursın yatuban dem-i ‘iñādan (HD-272b.6)

1.3.3. {Ad+A+degin}78

→ **gicenün evvelinden āhirine degin** nice kim dūn uzun ola (MC-12b.13)

→ **tā kıyāmet günine degin** egerçi ol günler dağı uzun olsa gerekdür (MC-13a.2)

→ **anlardan kıyāmete degin** mü‘min ve mü‘mine vücūda gelür (TM-4b-13)

→ bu tertib üzre giden **onbirinci şınfa degin** (TM-56a.5)

→ **dünün irteye degin** ta‘āta meşgūldur (KE-79b.2)

⁷⁷ Timurtaş, bu öbek için için şu örnekleri verir; *şubha dek, yüzyla dek* (Timurtaş 1981:104-105).

⁷⁸ Timurtaş, bu öbek için için şu örnekleri verir; *şubha degin, ādeme degin* (Timurtaş 1981:104-105).

→ **tā ki biñ yıla degin** bir rivāyetde **üç biñ yıla degin** bunları dīne da‘vet itdi (KE-31a.12)

→ halk içinde her zaḥīre kim olur

bir yıla degin dükenür halk kalur (KY-29a.18)

→ hıyar şartı gendü nefesine **üç güne degin** eylese (NH-17b.6)

→ kaçan eyitse on dirhem ücretdür **bağdāda degin** ücrete viren eyitse (NH-55a.2)

→ **kırk güne degin** sıra vardı geyünüz (DK-89.13)

→ eger begil bunda imişise **gıceye degin** cenk ideydük (DK-249.7)

→ **neçeye degin** ben bunun zaḥmetin çekem (MT-29a.11)

→ tonı alup **şimdiye degin** bili aşardım (MT-64b.3)

→ bu bāzār **niçeye degin** germ ola dirsın (GT-13b.5)

→ **tā muşannıf eyyāmına degin** irmen teküri elinde idi (İK-16a.16)

→ gündüz uzanur **tā yazuñ āhırına degin** (İK-18a.13)

→ didi **ol vaқта degin** kim olam hıç (HN-1916a)

→ ve istifādeye meşgül ola **gıñ kuşluğa degin** (KK-98a.5)

→ **şimdiye degin** gelmeyen işlaḥa ne gelsün

şimden giri i pır ki ‘acz ü kesel irdi (HD-342a.2)

2. Belirsizlik

2.1. Yer ve yön bildirenler

2.1.1. {Ad+A+dapa}

→ gitdiler **mışra dapa** (TDE 1984:30)

2.1.2. {Ad+A+karşu}

→ *ol incüyi güneşe karşı tutalar* (TM-26b.7)

→ *becādiye güneşe karşı dāyimī bakmağına ‘ādet idine* (TM-58a.10)

→ *ki ol dīvāra karşı ol imāmlar*

geçürürler bu resme şubḥ u şāmlar (KE-7a.1)

→ ḥanīfi altun oluğa kılurmuş

kapuya karşı şāfi‘i kılurmuş (KE-66b.9)

→ **kapuya karşı** ‘azīz-i mışr irür

bakar ol ikisini öyle görür (KY-17b.8)

→ **anlara karşı** anı bir gez açar

silker ol dem anların gücü kaçar (KY-38b.20)

→ **selâmı yüzine karşı** bir gez vire mâlik katında (NH-134a.2)

→ gördi depegöz **güne karşı** arhasın virmiş yatur (DK-225.9)

→ *gel sen gendü a'zâhı bu murdâr cānavāra karşı* dut (MT-35b.11)

→ *saña nażar kılduğum vakt gözlerüme karşı_ok* dañı gelürse, gözlerümi yüzünden çevürmezem (GT-51b.2)

→ *dün ü gün aña karşı* oturalum (SN-556a)

→ *aña karşı hoş güldi bir gül gibi* (SN-46b.14a)

→ *benüm katumda yüzüme karşı bunun gibi söz mi söylersin didi* (MC-33b.1)

→ yüzini **beyte karşı** dutdı eyitdi (İK-64a.15)

→ **lütüñ yüzine karşı** şunun gibi kabih sözler söylediler (İK-72a.18)

→ **hazrete karşı** elif bigi ayağındur müdām (KK-49a.4)

→ **kıbleye karşı** eli bağılu dururken gönül

dañı yābānda uçar āh çü murğ-ı hevā (HD-17b.4)

→ *endîşe boynın buralum dîdāra karşı* turalum

şāhıla 'işret sürelüm gelün gelün 'ışka şalā (HD-36a.10)

2.1.3. {Ad+A+ şaru}

dergāha şaru nażar kılar ol (TDE 1984:80)

ol gülşene şaru men yeridüm (TDE 1984:80)

2.1.4. {Ad+A+ toğrı}

kapak kaldırdı kazanuñ yüzine toğrı bakdı (DK-135.9)

niçe ki yigit geminüñ ipin eline aldı ve kendüzin denize ve sütüna toğrı gitdi (GT-44a.6)

2.1.5. {Ad+A+yakın}

→ *bu eyyāmda mışra yakın denizde incü kâni* bulındı (TM-9b.10)

→ *besān adlu köye yakın* bir yer durur (TM-20b.2)

→ *şayda adlu şehre yakın* bir çeşmeden çıkar (TM-111b.10)

→ *aña yakın* bir ev vardır inen hoş

resülün doğduğı yir didiler oş (KE-109a)

→ *yūsuf peygambar atasına yakın*

yatur düzmişler aña dağı bir sin (KE-266a)

→ *şām ucında mu'āna yakın yirde şehirleri vardı (İK-73b.5)*

2.2. Zaman bildirenler

2.2.1. {Ad+A+yakın}

→ *yılı tamām olasıya yakın* iki yüz dirheme kıymeti irse (NH-84a.11)

→ oşbu geçeni gerek bugün 'akreb ura öldüre giceye yakın gāzur bizi götürüp girü geçdi (MT-68b.9)

→ üç günden sonra *irteye yakın* göçdiler (İK-58a.5)

2.3. Ölçü bildirenler

2.3.1. {Ad+A+yakın}

→ biş arşun kadarı *bir gümüşe yakın* kıyalar (TM-79a.2)

→ hattā dirler kim *yigirmi biçe yakın* gişi helāk oldı (İK-156a.14)

→ ben dağı *yüz beyte yakın* okıdum (İK-166b-6)

3. Görelilik

3.1. {Ad+A+göre}⁷⁹

→ cübbeğ eskimiş veli dülbendüñüñ

çaruğuna göre degül kalağı (HD-353b.2)

→ *vaqtına göre ve yirine göre ve rağbetine göre ve rengine göre ve suyına ve kevnine göre* alur şatarlar (TM-20a.1)

→ *bāyi' ve müşteri irādetlerine göre* alurlar şatarlar (TM-21b.6)

→ ammā şevāblarında tefāvüt var *niyyetlere göre* (MC-64b.8)

→ zīrā hem kişi kim 'amel-i şālih işlerse anuñ şevābı *niyyetine göredür* (MC-64a.9)

→ niçe maşlahat görürlerise

aña göre iş idelüm didi (DK-81.12)

→ biz dağı *aña göre* yaraqlanavuz (MT-51a.1)

→ gün nice gelürise *aña göre* dirilmek gerek (GT-40b.11)

→ mert melā'ikesi ādem oğlanlarına '*ameline göre* gelür (İK-26a.6)

⁷⁹ Korkmaz, yönelme durum biçimbirimi isteyen ilgeç öbekleri için şu açıklamayı yapar; en yaygınları sınırlama ve mukayese bildiren degin ve göre edatlarıdır. (Korkmaz 1973:158).

→ her gişi **dinine göre** mübtelā olur (İK-86b.13)

→ **şahsına göre** tarīkı vardır (KK-108b.1)

→ **rencine göre** rāhatın vireler (KK-24a.10)

3.2. {Ad+A+nazar}

→ **aña nazar** kāfir olur (TDE 1984:65)

4. Karşılık

4.1. {Ad+A+berāber}

→ bunun müdarası oldur kim kazanı çıkaravuz, **anlara berāber** idevüz (DK-285.1)80

4.2. {Ad+A+muḳābil}

→ ol altı gün orucu **bir yıl oruca muḳābildür** (NH-139a.7)

4.3. {Ad+A+nisbet}

→ **anuḡ eṣcārına nisbet** denīdür serv ile ‘ar‘ar (MN-19a.5)

→ **anuḡ aḫcārına nisbet** nederler dürr ü mercāni (MN-19a.5)

→ bize ḥod ve ḥisāb **anlara nisbet**

ecelden kaçmağa yokdurur imkān (ÇN-291b.7)

→ gökler **kürsiye nisbet** şol giñ şahrada bir ḫalka gibidür (İK-8a.6)

→ bunlar **aña nisbet** igen ḫaḫīrdür (İK-131b.12)

→ meşāyih yol ḫatında şimdikiler şehüm **anlara nisbet** ḫanda buldı (HD-349a.10)

SONUÇ

Eski Anadolu Türkçesi (13, 14 ve 15 yüzyıl) metinlerinde geçen “Ad+A Durum Biçimbirimi+İlgeç” yapısıyla kurulan toplam on dört farklı ilgeç öbeği; {Ad+A+berāber}, {Ad+A+daḫ}, {Ad+A+dapa}, {Ad+A+degin}, {Ad+A+dek}, {Ad+A+deñlü}, {Ad+A+göre}, {Ad+A+ḫarşu}, {Ad+A+muḳābil}, {Ad+A+naḫar}, {Ad+A+nisbet}, {Ad+A+şaru}, {Ad+A+toğrı}, {Ad+A+yāḫın}, dört farklı işlevde kullanılmıştır; **sınırlılık** (yer ve yön, ölçü ve süre), **belirsizlik** (yer ve yön, ölçü ve zaman), **görelilik** ve **karşılık**. Öbeklerin yapılarına göre işlevleri ayrıntılı olarak aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁸⁰ Ergin bu ilgeç öbeği için şu açıklamayı yapar: Bu “onlarla beraber”den çok beraber kelimesinin bugün Azeri Türkçesi’nde kullanılan “denk, eş, emsal” manası ile (maña baravar “benim beraberim.”, “benim dengim.” misalinde olduğu gibi) ilgili olmalıdır. (Ergin 1989: 274-275).

“Ad+A Durum Biçimbirimi+İlgeç” Yapısıyla Kurulan İlgeç Öbekleri ve İşlevleri

<i>İşlevler</i>	<i>Yapılar</i>
1. Sınırlılık	
1.1. Yer ve Yön	{Ad+A+dek}, {Ad+A+degin}, {Ad+A+deñlü}
1.2. Ölçü	{Ad+A+dek}, {Ad+A+degin}
1.3. Süre	{Ad+A+dağ}, {Ad+A+dek}, {Ad+A+degin}
2. Belirsizlik	
2.1. Yer ve Yön	{Ad+A+dapa}, {Ad+A+karşu}, {Ad+A+şaru}, {Ad+A+toğrı}, {Ad+A+yakın}
2.2. Ölçü	{Ad+A+yakın}
2.3. Zaman	{Ad+A+yakın}
3.Görelilik	{Ad+A+göre}, {Ad+A+nażar}
4.Karşılık	{Ad+A+berāber}, {Ad+A+muķābil}, {Ad+A+nisbet}

KAYNAKÇA, TARANAN ESERLER VE KISALTMALAR

Argunşah, Mustafa, **Muhammed b. Mahmūd-ı Şirvānī, Tuhfe-i Murādī (İnceleme, Metin, Dizin) (TM)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Ayan, Hüseyin, **Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid-nāme (İnceleme, Metin, Sözlük, Konu Dizini) (HN)**, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1979.

Bilgin, Azmi, **Nazmü’l- Hilāfiyyat Tercümesi (NT)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

Boz, Erdoğan, **Yusuf Hakikī, Dīvān (Dil İncelemesi, Kısmi Çeviriyazılı Metin, Dizin) (HD)**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Malatya, 1996.

Canpolat, Mustafa, **‘Ömer bin Mezīd, Mecmū‘atü’n-Neżā‘ir (Metin, Dizin, Tıpkıbasım) (MN)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Cemilođlu, İsmet, **14. Yüzyıla ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüşhası Üzerinde Sentaks İncelemesi (KE)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Dilçin, Cem; **Mes‘ūd bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahār (İnceleme, Metin, Sözlük) (SN)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

* İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi

Ergin, Muharrem, **Dede Korkut Hikâyeleri (DK)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Gülsevin, Güner, **Ahmed-i Dâ'î, Miftaḥu'l- Cenne (Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizimi) (MC)**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Malatya, 1989.

Hacıeminoğlu, Necmettin, **Türk Dilinde Edatlar (TDE)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

Karahan, Leyla, **Erzurumlu Darîr, Kissa-ı Yûsuf (İnceleme, Metin, Dizin) (KY)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Korkmaz, Zeynep, **Sadru'd-dîn Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi, (İnceleme, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım) (MT)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

Mansuroğlu, Mecdut, **Ahmed Fakih, Çarh-nâme (ÇN)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1956.

Mazıoğlu, Hasibe, **Ahmed Fakih, Kitābu Evsāf-ı Mesācidi'ş-Şerife (KE)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.

Özkan, Mustafa, **Maḥmūd b. Kādî-i Manyās, Gülistan Tercümesi (Giriş, İnceleme, Metin Sözlük) (GT)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Timurtaş, F. Kadri, **Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl (Gramer, Metin, Sözlük) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981.**

Yavuz, Kemal, **Şeyhoğlu, Kenzü'l- Küberā ve Mehekkü'l- 'Ulemā, (İnceleme, Metin, indeks) (KK)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

Yelten, Muhammet, **Şirvanlı Mahmūd, Tārīḥ-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük) (İK)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ: Sayın Boz'a teşekkür ederiz. Şimdi Doç. Dr. Paşa Yavuzaslan "Eski Anadolu Türkçesi Metinlerini Çözümlemede Tarihî Ses Biliminin Önemi" konulu bir konuşma yapacaklar. Buyurun...

Doç. Dr. Paşa YAVUZARSLAN*: Teşekkürler.

"Eski Anadolu Türkçesi Metinlerini Çözümlemede Tarihî Ses Biliminin Önemi"

Türkologlarca Türkiye Türkçesi'nin XIII-XV. yüzyıllardaki yazılı kaynaklarının dili, genellikle Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde kaleme alınan manzum ve mensur eserlerdeki dil, bugünkü yazı dilimizden ses, biçim, söz dizimi ve söz varlığı açısından

farklılık göstermektedir. Her dilde olduğu gibi Türk dilinin yazı dili tarihinde de çeşitli gelişmeler ve değişimler olmuştur. Eski Türkçe Dönemi'nden Orta Türkçe'ye Orta Türkçe'den Eski Anadolu Türkçesi'ne geçişte, Türk yazı dilinde pek çok ses, biçim ve sözcükler değişikliklerini varlığını bu dönemden kalma eserlerde tespit etmek mümkündür. Bu değişiklikleri tespit etmek çok kolay olmadığından, bu dönem metinlerini okuma ve yayımlamada yanlışlıklara ve hatalara düşülmektedir.

Bir dilin tarihî dönemlerine ait metinleri okuyup anlayabilmek ve onları okuyuculara aktarabilmek için her şeyden önce, metinlerin ait olduğu dönemin dil özelliklerini bilmek gerekir. Bir dilin eski dönemlerine ait bir metin, bünyesinde doğal olarak pek çok dil farklılığı barındırır. Bu sebeple tarihî döneme ait bir metin üzerinde çalışırken, metnin sözcüklerinde yer alan her kelimenin ses ve biçim özellikleri tek tek incelenmelidir. Metin yayımlayıcısı metni ve metnin içerdiği söz varlığını ortaya koyabilmek için bu uzun soluklu çalışmayı yapmak zorundadır.

Arap kökenli alfabe ile yazılmış eski metinleri okuyabilmek için, iyi derecede bir genel gramer bilgisiyle donanmış olmak, sonra da bu metinlerin yazıldığı dönemlerin (Orta Türkçe, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi vb.) tarihî gramer bilgilerine sahip olmak gerekir. Bu donanımdan sonra eserlerin doğru ve bilimsel yayımının yapılabileceği aşikârdır. Eski Türkçe Dönemi'nde hece sonunda ve başında yer alan /g-/ ve /-g/ sesinin hangi dönemlerde eridiği veya Eski Türkçe paletal /d/ sesinin hangi dönemlerde /y/ye dönüştüğünü bilmeden eserleri okumak veya kaynakları kullanmak oldukça güçtür.

Eski metinlerin bilimsel ölçütlerde ortaya konulması için M. Tulum tarafından kaleme alınan **Tarihî Metin Çalışmalarında Usul** (2000) adlı eserde, metin yayımcılarına şöyle bir uyarı yapılmaktadır:

“Ne var ki her ses kümesi kelime değildir. Belli bir ses kümesini anlamlı kılan, birleşimini oluşturan seslerin belli bir düzende sıralanmasından doğan dağılmaz birliktir. Alıntı da olsa, dağılmaz bir kümesi olan bir kelime anlamını birleşimdeki seslerin sırasından, ayrıca bu sırayı düzenleyen belli kurallara bağlı olmaktan kazanır. Anlamlı bir ses kümesinde iki sesin yer değiştirmesi onu farklı bir kelime hâline koyabileceği gibi, onun anlamsız bir ses yığına dönüşmesine de yol açabilir. ...eski alfabemizle yazılmış bir metnin kelimelerini okumaya çalışırken öncelikli şartın metinde belli işaretlerle (harflerle) yazılmış olan kelimelerin dilde var olan kelimeler olarak okunması olduğunu söyleyebiliriz.” (Tulum, 2000: 13).

Eski metinlerdeki dilin bugüne gelinceye kadar fonetik, morfolojik, sentaktik ve hatta eserlerdeki kelimelerin semantik olarak değişimlere uğradığı bilinen bir gerçektir.

Türkler tarih boyunca çeşitli alfabe kullanmışlardır. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde kullanılan yazı türü ise Arap elifbasıdır. Arap alfabesi üç

ünlü işaretleri (med harfleri: /ا/ /و/ /و/ /و/; hareketler: üstün (-̇), esre (-̣) ve ötre (-̣̣) ve diğerleri ünsüzleri göstermek üzere temelde 28 harfe sahiptir. Ancak elif hariç diğer işaretler ünsüz olarak da kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Farslar tarafından eklenen /گ/, /چ/, /پ/, /ز/ harfleri ve Türkçe nazal n sesi için kimi eserlerde kullanılan /ڭ/ işaretleri ile, Türk diline ait metinlerde kullanılan Arap alfabesi 33 harfe ulaşmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi metinleri bu alfabe ile kaleme alındığı için bu eserlerdeki yazı dilinin özelliklerini ses tarihi bakımından tespit etmek oldukça güçtür. Arap alfabesi Türk dilinin sadece ünlülerini karşılamada değil, ünsüzlerini de karşılamada yetersiz olduğundan Eski Anadolu Türkçesi metinlerini okurken okuyucu tarihî karşılaştırmalı ses bilimi yönetiminden faydalanmak zorundadır.

Arap harfleriyle yazılmış Türkçe kelimedeki sesleri belirlemede, tarihî ses biliminin ilke ve kuralları bilinmeden kelimeler doğru okunamaz ve anlamlandırılmaz.

Arap alfabesiyle kaleme alınmış bir metinde /o/ ve /u/; /ü/ ve /ö/, /k/, /g/, /η/ seslerini içeren kelimelerin seslerini doğru tespit etmek için, Türk dilinin tarihî ses gelişimi kuralları iyi bilinmelidir. Bu türden okuma yanlışları **Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü**'nde ve tarihî metin çalışmalarında oldukça çoktur.

Bunun yanı sıra Türkçenin tarihî dönemlerinde ses değişimleri sonucunda ortaya çıkan sesteş biçimlerin de tek bir kök gibi varsayıldığı örnekler bulunmaktadır. Eski Türkçe'de varlığını bildiğimiz hâlde Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde fonetik değişime uğrayarak başka bir ses yapısına bürünen kelimelerin de tarihî sözlüklerde ve metinlerde yok sayıldığına tanık oluyoruz.

Biz bu yazıda, Arap alfabesinin, Türkçenin ünlülerini ve ünsüzlerini karşılamadaki yetersizliğinden kaynaklanan okuma yanlışlarına ve Eski Türkçe'de farklı ses yapısına sahip olup, Eski Anadolu Türkçesi'nde sesteş olan kelimelerdeki yanlış anlamlandırmalara örneklerle değinmeye çalışacağız.

I. Eski Türkçe Dönemi Metinlerinde Ayrı Ses Yapılarında Olup, Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Sesteş Hâle Gelen Kelimelerin Karıştırılması.

1. ür-<üdür-'seçmek'; ür-'üflemek'

ETü. **üdü**r-'seçmek' (/d>/y)>üyür- >EATü. **ür**-'seçmek' ~ **ür**-'üflemek'.

“661b'*Her nefes irişür ür halkdan*' mısramında yapılan yanlışla değinen Tulum (2000) bunu şöyle açıklamaktadır. “Her nefes irişür halktan ür”, yani *ür* bulunduğu cümlede emir kipinde yüklem gibi değerlendirilmiş ise, o zaman bu fiilin bilinen'üfle-, üfür-; seç-, ayır-' anlamlarıyla bu cümlede emir kalıbıyla yer alması mümkün olabilir mi?” (s. 59-60). Ancak *ür*-'üflemek, üfürmek' fiili ile *ür*-'seçmek, ayırmak' fiilleri köken olarak birbirinden farklıdır. [*ür*-to blow'

(Clauson, 1972: 195b); *üdüür*-‘to choose; to part’ (Clauson, 1972: 67b). *Osm. XIV (PU) ür*-‘to choose, pick out’ (Clauson, 1972: 68a).

2. *güy*-‘beklemek’ ~ *göy*- > *göy(ü)n*-‘yanmak, olgunlaşmak’

ETü. *küüd*-‘beklemek’ (/d/ > /y/ > *güy*- EATü. *güy*-‘beklemek’ *krş.* ETü. *küñ*-‘to burn, to catch fire’ (Clauson, 1972: 726b) > /n/ /y/ nöbetleşmesi > EATü. *göy*- > *göyn*-‘yanmak’.

Bununla ilgili olarak Tezcan (2000)’dan şu örneği verebiliriz:

Drs. 5a.6-7 (ME D 6/6-7)

‘Ulemālar öğrenince güydi baħdı

‘Ālimler serveri ‘Osmān ‘Affān oğlı görkli (Tezcan, 2000: 51-52).

göymek (گؤيمک) 1. Yanmak, acımak 2. Merhamet etmek. 3. Katlanmak. (Parlatır 2006: 521a). TS **küymek**: Beklemek, sabretmek, teenni etmek, intizarda bulunmak, etrafı gözetlemek (TS IV: 2781) *krş.* **göyünmek**, (**göynümek** (ı), **göynemek**, **gövünmek**, **göyenmek**): Yanmak. (TS III: 1803).

3. *yoy*- (<*yod*-) ~ *yuy*- ~ *yu*-

ETü. *yod*-‘silmek, yok etmek’ (Clauson 1972: 885b) /d/ > /y/ EATü. *yoy*-‘silmek, izale etmek’ *krş.* ETü. *yu*-‘to wash’ *Osm. yu*-‘to wash’ (Clauson 1972: 870a).

yumak (II) (يوميق) Yıkamak, temizlemek (Parlatır 2006: 1844a) *krş.* **yuyamak** (يويوميق) Yıkamak. **yuyulmak** (يويولمق) 1. Yunulmak, yıkanılmak. 2. Bozulmak, silinmek: “Olacak nesneyi kim ide tağyır / Yazılmışda yuyulmuş yok ne tedbir” (Pend-nâme) (Parlatır 2006: 1846a) *krş.* **yunmak** (يونمق) Eli yüzü yıkamak veya yıkanmak. (Parlatır 2006: 1845 a).

1730 Derisi iy ‘aziz yüzildi

Far’ yuyuldı aşl düzildi (Tulum 2000: 475) (6 nolu dipnot yoyuldı B yuyıldı C).

yuy-‘ yok etmek, imha etmek, kaldırmak’ anlamındaki fiil, Eski Türkçe *yod*- > *yoy*- fiiline gider. 127. *Yuymamış hükmini kaçā vu kader*. [*yod*-‘to destroy, obliterate, wipe out, wipe off’ *Osm. XIV toa XVI (only) yoy*-‘to destroy, obliterate’; fairly common TTS I 843; II 1068; III 821; IV 899. (Clauson 1972: 885b).

4. **bög**- ~ **bük**- “1.hareket etmek; 2. oynamak, raks etmek” Sözcük yanlış okunmuştur. doğrusu /ö/ ile olacaktır. *krş.* Türkmençe **bök**- “sıçramak, koşmak, koşuşmak” (Tietze-Tekin 1994: 169).

5. **böge**- ~ **büge**- “önünü engel ile tutarak suyu yükseltmek” (s.735) : Sözcük yanlış okunmuştur; doğrusu ö ile *böge*- olacaktır (Tietze-Tekin 1994: 169)

II. Eski Türkçe'nin ses özelliklerine göre okunan yanlış kelimeler (d/>/y/ ses değişmesinin göz ardı edilmesi veya söz başı /b/ sesinin durumu.

1. ked ~ gey

7a/ 113 *Hem şerī at yolında gey 'akıl*

Hem haqīkat içinde gey kāmīl (Tulum, 2000: 207).

11b/199 *Dede Ğarķīn buyurdu iy hulekā*

Bu gişi ked ura şala halka (Tulum, 2000: 225). (ger'sağır' Farsça)

Daha önce *ger* B diye okunan kelime Tulum (2000) tarafından *ked* diye düzeltilmiştir. Bu beyitte geçen *ked* kelimesinin dipnotunda hangi dilden geldiği ve ne anlamda olduğu açıklanmamıştır. *ked* ve *gey*<*key* <*ked* (<Sogdian) (Clauson, 1972: 700) şeklinde doublet olarak dilimizde yaşadığına bu metin hariç tanık olunamamıştır. *ked* sözü diğer Türkçe kelimeler gibi Türkçenin ses tarihi gelişimi içinde /d/>/y/ değişimine uğramıştır.

2. bod ~ boy

1106 *Ne ki maḥlūḫ var bu Rūm içre*

Her şūratta bodum boyum içre" (Tulum 2000: 435).

Bu beytteki *bodum* ve *boyum* kelimeleri daha önce *bu dem bu dem* şeklinde okunmuş ve bunların doğru biçimleri için yukarıdaki tanıklar verilmiştir. Ancak burada *bodum* biçiminde okunan kelime eğer *boy* anlamındaki kelimenin eski biçimi olarak kabul edilmişse, bu dönemde Eski Türkçe /d/ sesinin /y/ sesine dönüşmemesi oldukça ilginçtir. Böylece bir beyitte aynı kelimenin iki ayrı biçimini tespit etmiş oluruz ki bu da Türkçede ilginç bir doublet örneği olur. Eski Anadolu Türkçesi'nin söz varlığını yansıtan kaynaklar arasında böyle bir kelimeye rastlayamadık.

3. bul- ~ bol- (>ol-)

1465 *Muḫtaḫır oldı da' vatından mīm*

Çün bu da'vat yolında buldı muḫīm

Daha önce metni yayımlayanlarca *buldı* kelimesi *boldı* şeklinde okunmuş ve bu okuyuş Tulum (2000) tarafından bu dönem için *bol-* okuyuşunun Oğuz grubu lehçeleri dışındaki lehçeler için uygun olacağı kabul edilerek düzeltilmiştir.

III. /ɔ/ile yazılıp /ŋ/ okunması gereken kelimelerin /g/ yahut /ğ/ okunduğu örnekler

1. beñdeş ~ begdeş

1755 *Bu macāz ol haqīkata beñdeş*

Kim diye kim degül bir on bir hān (Tulum, 2000: 581)

Tulum (2000) tarafından daha önceki metni yayımlayanlarca *begdeş*, diye okunan kelime haklı olarak *benjdeş* biçiminde düzeltilmiştir.

2. süñsek ~ süğsek

Çün bu *süğsek* سڪشك *ola mağrıpta ata*

Hücm idüben Türkler İklimi duta (Melhame XIV-XV. 31-1)

Çünkü *süğsek* سڪشك *görüne etraf-ı şark*

Kim anın Tāzî dilince adı berk (Melhame XIV-XV. 81-1)

[Bu eserde 5 kez aynı imlada geçmiştir.]

Dıraş درخش [Fa.]: gök gürleyip *süğsek* سڪشك yalabımak (Şamil XVI 436) (TSV: 3617.)

[...bu biçimin *süğ-*'yıldız akmak, kaymak' (>*süv-*, *süy-*'kaymak, akmak') kökünden geldiği açık olarak anlaşılıyor. Bu duruma göre, *şimşek*'in *süğüş-* kökünün -(e)k ekiyle kurulmuş bir türevi olduğu açıklık kazanıyor: *süğüş-+(e)k* > *süğsek* > *şüğsek > *şığsek > *şivşek > *şimşek*. Ağızlarda sivri uçlu ağaca verilen *şimşek* adının *şivşek*'ten çıktığı açıktır.'Sivri' olarak kullanılan *şivşek* de *şüvşek < *şüvüşek* < *şüvüşek* 'ten gelir (Eren, 1999²: 387a).]

3. süñü ~ sügü

sügü (süñü): Kargı, süngü, mızrak (TSV: 3612).

sügülemek: Kargılamak, süngülemek (TSV: 3616). *krş.* [Osm. XIV ff. *süñü* (transcribed *sügü*)'lance' Clauson, 1972: 835a).

4. eñek ~ eğik

zekan i. Ar. Çene, ağzın altında iki *eğik* kemiğinin birleştiği yer. *eşanl. zenehdân.* (Temel Türkçe Sözlük 3 M-Z Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî 1985: 1518b).

zakın (ذقن) Çene kemiklerinin aşağı tarafta kaş karıştığı yer, eğin, zenh: [Lügat-i Cûdî 2006: 610).

5. eñ ~ ek

eñ V BSTT ek <kelimenin yayılışı için b. M. Räsänen 1969 s. 153. *Ar.* yazıda ek ile eñ aynı olduğu için EO. kaynaklarda kelimenin okunuşu şüphelidir (Tietze, 2002: 720).

6. üzeñi ~ üzeği

üzeği Üzengi ; *üzeği ger-* Şiddetle karşı koymak; *üzeği çal-* Atı mahmuzlamak (Süheyl ü Nev-bahār (Dilçin, 1991: 645). *üzeği* okuyuşunu haklı kılacak bir dayanak bulunduğunu sanmıyorum, *üzeñü* okunmalı (Tezcan,

1994: 73). *üzegü* okuyuş biçimi **İshak Bin Murad Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't- Türkkiye** (Hz.: Bilgehan Atsız. Seyfullah Türkmen) adlı eserde de bulunmaktadır: *üzegü üzengi* 4a/14 (s.122). (الركاب = ازكو).

7. yığın ~ yigin

594 *Pes üçüncü keret Ulu buşugur*

Dur'a yığın şalar aña kıgırur (Tulum, 2000: 32; 315).

(öncekiler *peykin* ~ *yigin* diye okumuşlar).

8. eğsin- ~ aınsın-

eğsin- ~ *aınsın-*'söz söylemek isterken söyleyememek, tutulup kalmak.' DS 279 <*an-* + *-sın-* genişlemesi. Belki aynı kelime: EO:'emel edinmek, elde etmek arzusunda olmak.': *Ben ne sebebile bu hıyānetlīgi endīşe kıldum kim ben ol maḥalde ve menziletde degülven kim ulular mertebesine aınsınam ve ulu işlere tama' kılam ve yüksek dereceler hevesin ḥatırında geçürem* (A. Zajaczkowski, 1934 [1405] I, 56; A. Zajaczkowski kelimeyi *eysinem* okur.) Aynı kaynağın aynı kelimesini TS 1407'de *eğsin-* olarak okunmuş ve 'temayül etmek' diye manalandırılmış buluyoruz, yâni *eğ-* fiil köküne bağlanmış olarak. Bu okunuşlara, tefsirlere ve etimolojilere rağmen kelimeyi DS'deki *ansın-* (*aınsın-*) fiiliyle bir tutup *ay* veya (fiil kökünden böyle teşkil edilmiş fiiller varsa) *ay-* köküne bağlamayı tercih ederiz (Tietze, 2002: 181b).

9. iğen/iğende ~ iñen/iñende

iğen: Pek çok, çok fazla TS III/2019 (<*idi*: 'very, extremely'.... Replaced in the West in the medieval period by *iñen* (possibly an Old Oguz word) as shown below. (Xwar. XIV *iñen*'very', Kıp. inen. Osm. XIV ff. *iñen*, and sometimes *iñende* (Clauson, 1972: 41b-42a).

iğen (*iğen*, *iğende*, *iğende*, *iğin*) Çok, gayet, pek, ziyade, daha ziyade (TS III /2014-2015)

iğen s. ve zf. ? (ايگن) Çok, gayet, oldukça: "***Iğen*** arturdu bana cevr ü cefāsını ***iğen***" (Şehdî) (Parlatır, 2006: 698).

krş. *iken* ünl. (ايکن) Sakın, zinhar: "***İken*** hevāyile tahrīke uyma ey gül-i ter/ Yüzün suyunu dökerler zemīne jale gibi" (Nev'î) (Parlatır, 2006: 714).

krş. *ikende* zf. (ايکنده) ***bk. iken***: (Parlatır, 2006: 714b).

10. gözgü ~ gözñü

765 *Çünkü mü'mine gözgü mü'mindür*

Ne ki mü'minler oddan ümindür (Tulum, 2000: 357).

krş.[Osm. XIV ff. *gözgü* (*gözügü*, *gözügü*), once (XIV) *gözünjü*'mirror' Clauson, 1972: 761b].

11. neki ~ neñ

518 Mālikü'l-mülk Haq durur şeksüz

Neñ var ortada kanı iy udsuz (Tulum, 2000: 297) [Tulum (2000) kendinden öncekilerin *ne ki* diye okuduğu bu kelimeyi *neñ* diye düzeltmiştir.

III. /ile yazılıp /g/ okunması gereken kelimelerin /ñ/ okunduğu örnekler

1. öñül kurdu ~ güğül kurdu

gönül kurdu a. (گوڭل قوردى) *zool.* İpek böceği. (Parlatır, 2006: 519a). *krş.* **güğül** a. (گوگول) İpek kozası. (Parlatır, 2006: 530b). **güğül böceği** a. (گوگول و جكى) *zool.* İpek böceği (Parlatır, 2006: 530b).

2. añış ~ egiş

añış (I): Kovandan peteği kesip almağa mahsus bıçak.

El-mişvar المشوار [Ar.]: Koğandan gömeci kesip balını sağacak âlete denir ki **añış** آكيش tâbir olunur (*Kam. XVIII-XIX.1, 926*) (TS I: 158). [Kelimenin doğru şekli **egiş** olacaktır. Kelimenin aslı “çengel anlamındaki Farsça **âguç**’tur (Tietze-Tekin, 1989: 290). **bkz.:** t (اكيش) EKIŞ *a mişvâr Kam.* (Zenker, 1967²: 83c).

3. deñle- ~ dekle-

deñle- “Gözetmek, gözlemek” (DS) 4340

4340 *Varıcaq haber nitedür diñlegil*

Nedür Nev-bahâr ’uñ işi añağıl [4340 *añağıl: deñlegil*] (Dilçin, 1991: 489) *krş.* **Dehlemek:** 1. İnceden inceye süzmek, özelliklerini gözlemek, Dikkatlice bakmak (Kalyoncu, 2001: 52). *krş.* [EO. **deñle-**, yalnız *haber deñle-* ‘haber sormak, haber toplamak, tecessüs etmek’ < **ET: teñle-** ‘denkleme, kıyaslamak’ Clauson 1972 s. 521-522. *Bu eñrâfa haber deñlemege giden kişiler on dört ayda geldiler.* (Ferec, 855/1451 v. 145a). *Şabrı kalmadı, Ğaznîn melikinden av bahânesine destûr diledi, Kişmür yolında haber deñlemege, dinlemege yüz dutdı.* (Ferec, 855/1451 v. 42b). *Bir haberler deñleyürek.* (Meñmed, 1965 [1398] no. 2657). (Tietze, 2002: 589a). *krş.:* Özbekçe **tiklep karamak** [*to deklenmek* Zenker, 1964: 431c].

4. yiñ ~ yig

1721 *Eytiler kim rucû’ kıl Şayh’tan*

Baş yigdür bu cümle varlıhtan (Tulum 2000: 573).

Daha önceki yayımlayanlar tarafından *yiñdür* diye okunan kelime, haklı olarak **yigdür** diye düzeltilmiştir.

5. keleş- ~ keğış- ~ kıkşür-

ķavumlu (5) ķavmıyla كاكشدمى

ġarīb başuñ ġavġāda ķaldı mı? (Tezcan, 2000: 322). [Tezcan, Ergin'den farklı olarak buradaki kelimeyi **keleş-**'danışmak, müzakere etmek, istişare etmek, müşavere etmek, münakaşa etmek, tartışmak, çekişmek, atışmak (belki) birbirine girmek' olarak deġil, **keğış-**'kavga etmek' olarak okumuş ve anlamlandırmıştır.

kekenmek (26): **Kekendi-çekindi, imtina etti.** (İzbudak, 1989: 28) (**El-İdrak Haşiyesi**).

6. eñil- ~ eġil-

eñil- Eġilmek (TZ) *krş.* **eñ-2** (Toparlı vd. 2003: 73).

eñ- 1. Eġmek (TZ) *krş.* **eg-, ig-** 2. Eġilmek (CC) *krş.* **eñil-** (Toparlı vd., 2003: 73).

7. denşür- ~ deġşür-

denşür- Deġiştirmek, tebdil etmek (İH) *krş.* **deġşir-, deġşür-** (Toparlı vd. 2003: 59).

denzin- Dönmek, etrafında dönmek (İH) *krş.* **denzin-** [**deġzin-** olmalı].

8. yiñü ~ yigü ~ yeygü

Yüksel, bu kelimeyi *İşk-nāme* beyit 7237'de *yiñü* okumuştur. Anlaşılan *ye-n-ğü>yeñü*'yenilecek şey' olarak düşünmüştür (Tezcan 1994: 25).

9. çoñur ~ çöğür'iri gövdeli, kısa saplı bir tür halk çalgısı'

Radloff'un verdiği Türkçe **çonur** (وڭور) biçimi yanlıştır. Räsänen de Radloff'a uyarak **çonur** biçimini vermiştir (Eren, 1999²: 99a).

10. öñinde ~ öginde

"s. 630 Buraya *öginde*'kendi kendine, aklında' eklenebilir. (Tezcan, 1994: 70).

11. tiriñ ~ tiriğ

tiriğ canlı, diri, *krş.* **tiriğ;** *-ge* 8r12; *-din* 8r11 (Ata, 1997: 637). *Ĥavvāġa ne üçün Ĥavvā atadılar?* (11) Cevāb aydı: *Anıñ üçün kim tiriğdin yaratdı,* 'Arab (12) **tılınçe tiriğce** حىي atayurlar. (Ata, 1997: 12) (تيريگدين), (تيريگ) Ancak bu yazılışlara bağlı kalarak **tiriğ** kelimesini **tiriğ** okumak tarihî imlâ açısından yanlıştır. /-g/ sesinin /-y/ sesine dönüşmesi Türk dili tarihî metinlerinde pek görülmez (SİGTJ-F1984: 198-199).

IV. /k/ile yazılıp /g/ okunması gereken kelimelerin /k/ okunduğu örnekler

1. çekin ~ çigin

çekin a. (كئين) Omuz başı ile boyun arası.

§ *dey. çekine almak* omuzlamak, omuzuna almak.

çekin oynatmak bilmezliğe vurmak, bilmez gibi davranmak (Parlatır 2006: 284b).

krş. çigin a. (يگين) Omuz, omuz başı: “...iki kolun çignünde mürekkebe oldu” (*Gülistan Tercümesi*) (Parlatır 2006: 297b). *krş. çeğın/çigin/çiyin*’omuz’ < Çağ. O. **çigin** (Tietze 2002: 486b-487a).

2. bük- ~ **bög-**’raks etmek’ (Tezcan, 1994: 60) *krş. bodu-*’dans etmek’ Clauson?

V. /k/ile yazılıp /k/ okunması gereken kelimelerin /g/ okunduğu örnekler

1. eğser ~ ekser/eşser

eğseri a. (اگ ري) Demir çivi. (Parlatır 2006: 388a). Tietze (2002: 727) <??
Ar. yazıda /η/ ile /k/ aynıdır, bugün her iki telâffuz mevcut.

krş. ekser (II) a. (ا ك ر) Demir çivi, mısır. (Parlatır, 2006: 392a).

VI. /n/ ile yazılıp /n/ okunması gereken kelimelerin /ŋ/ okunduğu örnekler

1. tun- ~ doŋ-

50b/868 *Tevbe kıldı birinçesi döndi*
Münkir oldu vü niçesi toŋdı (Tulum, 2000: 381).

2. tünġ ~ tong

274 *Asıġ kılmas ol köp ökünç yise soŋġ*
Er ol kim oŋġarsa işin munda öŋġ
Ecelniŋġ ħazānı kelir nagehān
Uruġ kese bulmas irür yerge tünġ

tünġ için soru işareti “karanlık” (Toparlı, 1998: 261) anlamı verilmiştir. Kelime **tong** okunmalı ve ‘don, buz’ anlamı verilmelidir (Ata, 1999: 400). Ata’nın bu düzeltmesi yerindedir **tün** (تون) şeklinde yazılırken **tong** (تونك) şeklinde yazılmıştır.

VII. Tarihî metinlerde varlığı tespit edilemeyen veya aynı imlâda olan bir başka kelimenin altında anlamı verilen kelimelere örnek

1. **eyert-** İcini dışını iyice araştırıp aslına ermek (İH) (Toparlı vd., 2003: 78)

ıyar- Uydurmak (TZ) (Toparlı vd., 2003: 103).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin söz varlığını içeren **Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü**’nde **eyertmek** fiili ve türevleri yer almamaktadır. Oysa bu söz varlığı Abdullatif İbn Melek tarafından düzenlenen **Lugat-i Ferišteoġlu**’nda iki yerde geçmektedir:

“475 Tecessüs ayırtmak, tesellül sıvışmak” (Muhtar, 1993: 54) Nüsha farklarında “475. yırtmaç ET: eyertmek AH” (Muhtar, 1993: 54).

İki nüshada *eyertmek* olarak geçen bu kelime, tenkitli metin bölümünde Muhtar tarafından *ayırtmak* olarak verilmiş ve “Dizin” bölümüne de (تجسس) *tecessüs*: *Ayırtmak* 475 (s. 65) olarak alınmıştır.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Arap harfli metinleri okumada tarihî ses bilimi ilkeleri dikkate alınmadığında, metin yayınlarında ve tarihî sözlük çalışmalarında pek çok yanlış yapılmaktadır. Bir metni yayına hazırlarken o metnin yazıldığı dönemin tarihî gramerini iyi bilmek gerekir.

KAYNAKÇA

Aitchison, Jean, (1998²), **Language Change: Progress or Decay?**, Cambridge University Press.

Ata, Aysu, (1997), **Nāşırü'd-Din bin Burhānū'd- Din Rabgūzi, Kışaşı'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları)-I: Giriş-Metin-Tıpkıbasım; II: Dizin**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

-----, (1999), “Recep Toparlı **Mu'înü'l-Mürîd**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No:15, Erzurum 1988, LXXII+287s.”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi/10**, Ankara, s. 389-406.

Bayrav, Prof. Dr. Süheylâ, (1998), **Dilbilim Filolojinin Oluşumu**, İstanbul.

Boeschoten, Hendrik, (2003), “Dilbilim Araştırmaları için Bir Kaynak Olarak Seyahatnâme”, **Evliya Çelebi Diyarbakir'de**, (Derl. Martin van Bruinessen Hendrik Boeschoten), İstanbul: İletişim Yayınları, s.143-181. (Çev.: Tansel Güney).

-----, (2003), “Evliya Çelebi'nin İmlâsı ve Bizim Transliterasyonumuz”, **Evliya Çelebi Diyarbakir'de**, (Derl.: Martin van Bruinessen Hendrik Boeschoten), İstanbul : İletişim Yayınları, s.127-142. (Çev.: Tansel Güney).

Clauson, Sir Gerard, (1972), **An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford: At the Clarendon Press.

Crowley, Terry, (1998³), **An Introduction to Historical Linguistics**, reprinted, Oxford University Press.

Çağatay, Saadet, (1988²), “Türkçede ñ ~ ğ Sesine Dair”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1954**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 15-30.

Eren, Hasan, (1999²), **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara.

Hock, Hans Henrich, (1991), **Principles of Historical Linguistics**, second edition revised and updated, Berlin . New York: Mouton de Gruyter.

İzbudak, Velet, (1989²), **El-İdrâk Haşiyesi**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kalyoncu, Hasan, (2001), **Trabzon-Tonya Ağzının Dilbilgisel Özellikleri ve Tonya Sözlüğü**, Tonya: Arkadaş Fotoğrafçılık Yayıncılık.

Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep, (1995), “Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar” **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I-II**, Ankara: TDK Yayınları. s. 491-508.

-----, (1995), **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Maas, Paul, (1958), **Textual Criticism**, Oxford, (Translated from the Germany by Barbara Flower).

Muhtar, Cemal, (1993), **İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Ferišteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Parlatır, İsmail, (2006), **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Yargı Yayınevi.

Parlatır, İsmail vd., (2006), **İbrahim Cudi Efendi, Lügat- i Cûdî**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SİGTJ-F1984: **Sravnitel'no-İstoričeskaja Grammatika Tjurkskix Jazıkov: Fonetika** (1984), Moskva: Akademija Nauk SSSR İstitut Jazykoznanija. (Otvetstvennyj Redaktor: Ê.R. Tenişev).

Tezcan, Semih, (1994), **Süheyl ü Nevbahâr Üzerine Notlar**, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi-6, Simurg.

Tezcan, Semih, (2001), **Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar: İnceleme**, İstanbul: YKY.

Tezcan, Semih-Boeshoten, Hendrik, (2001), **Dede Korkut Oğuznameleri**, İstanbul: YKY.

Thorpe, James, (1990), **Principles of Textual Criticism**, 3. Baskı, San Marino-California: The Huntington Library.

Tietze, A.-Tekin, Talat, (1989), “**Tarama Sözlüğü Üzerine Bazı Açıklamalar**”, **Erdem 5/13**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

-----, (1994), “**Tarama Sözlüğü Üzerine Bazı Açıklamalar**”, **Türk Dilleri Araştırmalar 4**, Ankara: Simurg, s.159-169.

Tietze, Andreas, (2002), **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı**, Cilt: 1 (A-E), İstanbul: Simurg.

Toparlı, Recep vd., (2003), **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Trask, R. L., (1995), **Language Change**, reprinted, London and New York: Routledge.

Tulum, Prof. Dr. Mertol, (2000), **Tarihî Metin Çalışmalarında Usul, Menâkıbu'l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme**, İstanbul: Deniz Kitabevi.

West, Martin L., (1973), **Textual Criticism and Editorial Technique**, B. G. Teubner Stuttgart.

Zenker, Julios Theodor, (1967²), **Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch**, Germany.

Prof. Dr Zeynep KORKMAZ: Teşekkürler Sayın Yavuzaslan. Panelimiz burada sona ermiştir. Hepinizi saygı ile selamlıyorum...